

ИНОЯТУЛЛА СУВОНҚУЛОВ

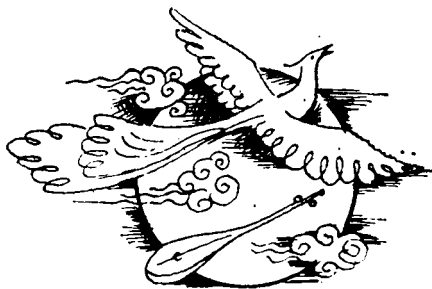
ТАФАККУР ШУЪЛАЛАРИ

Адабиётшунос изланишлари

Тошкент
Ўзбекистон ЛҚСМ Марказий Комитети
«Ёш гвардия» нашриёти
1985

С $\frac{4603000000-135}{356(04) - 85}$ 63—85

© Издательство «Еш гвардия», 1985

ХАЛҚ ДУРДОНАЛАРИНИ ИЗЛАБ

ОЛМОС ҚИРРАЛАРИ

Шоирни ҳам, олимни ҳам муҳит вояга етказди. Муҳит эса гўдакликда оила, катта бўлганда элу юрт ҳисобланади. Халқимизда: «Ватан оиладан бошланади», деган нақл бежиз айтилмаган. Элу юртни севган шоир ўз халқининг қалбига қулоқ солади, ўғитини юрагида туяди. Халқ дилидаги, тилидаги маънавий бойликларни ўзлаштиради. Етти пушти шоир бўлиб ўтган Қўрғон бахшилари ана шу удумга тўла риюя қилганлар. Буни Эргаш Жуманбулбул ўғлининг ўзи ҳам шундай ифодалайди: «Етти пуштим чечан, бари ҳам гапни ўхшатган».

Бу бахшиларнинг сулоласи 300 йиллик шажарага эга. Бобокалонлари XVII асрда яшаб ижод этишган. Сулола Едгор бахшидан бошланган. Қўрғон дostonчилик мактабига мансуб шоирларнинг 52 нафари маълум. Қўрғон дostonчилик мактабида қадимдан катта адабий муҳит мавжуд. Уларнинг ҳар қайсиси ўзига ҳос куйлаш оҳангига, ўз услубига эга бўлган, бир-биридан фарқ қилган, бир-бирини давом эттирган. Бир дostonни ҳар қайси шогирд ўзига ҳос пафос билан куйлаган, унга нимадир қўшган. Қўрғон дostonчилик мактабида ишқий романтик асарларни куйлаш етакчи ўринни эгаллаган. Булунғур дostonчилик мактабида эса қаҳрамонлик дostonлари куйланган. Хоразм мактабида бутунлай бошқа манзарага дуч келамиз, унда текст турғунлиги сақланади.

Йиллар ўтиши билан Қўрғон дostonчилик мактабида давр нафаси тобора яққол намоён бўла бошлади. Эргаш Жуманбулбул ўғли, Пўлкан шоир, Раҳматилло

Юсуф ўгли ижодида замонавий оҳанглар янада сайқал топади.

Нурота-Қўшрабoтнинг географик ўрни, иқлими, тоғ-тошлари, қишлоқ манзаралари; манзилга, тошга, сойга, тоққа, чўлга, дарага қўйилган номлар, атамалар дostonларга киритилаверади, бу эса куйланаётган асарларга реаллик бахш этади. Биз Нуротада бўлганимизда дostonларда, термаларда нақл этилган жуда кўп манзараларга айнан дуч келдик. Бу ердаги латифалар, турли-туман ҳикоялар ҳам эртакнамодир.

Оқтовнинг шарқи-шимолий этагида Нурота-Қўшрабoт воҳаси қишлоқлари жойлашган. Унинг жанубий-ғарбида Хатирчи, Каттақўрғон районларининг қишлоқлари бир-бирига уланиб кетган. Оқтовнинг ҳар икки ёнбағридаги қишлоқларда Қўрғон дostonчилик адабий мактаби шоирлари сулоласининг давомчилари яшаган ва яшамоқда, ижод қилмоқда. Раҳматилло Юсуф ўгли, Марди бахши, Юсуф Саримсоқ ўгли, Зиёдаой Эшназар қизи, Эгамберди Олломурад ўгли, Бекмурад Жўрабой ўгли, Омон Қосим ўгли, Абдумурад Бердихол ўгли, Бўта бахши, Шодмон бахши Бўта ўгли, Норқул бахши, Қилич бахши Шукур ўгли, Очил Эшмурад ўгли, Алим Ҳаққул ўгли, Умарқул Пўлкан ўгли сингари ўнлаб шоирлар Қўрғон дostonчилик мактаби анъаналарини давом эттирган ва эттирмоқда.

Улар ижодида халқнинг узоқ ўтмиши, бугунги порлоқ ҳаёти, турмуш тарзи, туғилиб ўсган жойларининг манзаралари, ҳамқишлоқларининг характерлари, урф-одатлари ўз бадий ифодасини топган. Бу бахшилар бoбокoлонларидан мерос қолиб, тилдан-тилга, даврдан-даврга ўтиб келаётган анъанавий дostonларни куйлаш билан бирга, ўзлари яшаётган замонни, замондошларини ҳам мадҳ этмоқдалар. Оригинал термаларида, дostonларида реалистик тузумни, у берган эркини, озодликни, бахт-саодатни, фаровон турмушни жўшиб тараннум қилмоқдалар.

Қўрғон мактабида Гўрўгли билан боғлиқ асарлар халқ дostonчилигининг асосини ташкил этади. Гўрўглининг Фирқўк оти бу туркумдаги дostonларни бирлаштирувчи марказий халқадир. Оқтовда Фирқўкнинг охури борлиги, Бахил тоғда эса Бахил пари яшаганлиги ҳақида нақллар бор.

Биз Эргаш Жуманбулбул ўгли таваллудининг 110 йиллиги олдидан бир группа студентлар билан Нурота

фольклор экспедициясида бўлиб, Эргаш Жуманбулбул авлодлари ҳақидаги элликдан ортиқ фотосурат билан қайтдик. Эргаш Жуманбулбул издошларидан, давомчиларидан дoston ва термалар ёзиб олдик. Эски қўлёзмаларни, китобларни йиғдик. Буларнинг барчаси буюк оқиннинг музейига тақдим этилди.

Экспедиция пайтида табиатнинг ажойиб мўъжизаларига дуч келдик. Нурута тоғлари чўққилар ва қоялар силсиласидан ташкил топган. Фозилмон чўққиси — 2334 метр, Қарчиғай чўққиси — 2105 метр, Заргар чўққиси — 2169 метр. Лангартоғ, Қорабоғ, Бузуқтоғ, Панаттоғ чўққилари, Қирққиз қояси, Ҳайдар кўл, Оқ чоп, Куятусин, Уч кўл дараси каби табиат кашфиётлари халқ дostonчилари асарларида тез-тез учраб туриши бежиз эмаслигига қаноат ҳосил қилдик. «Қийғир деган қуш ўлтирар қиёда», «От чопса гумбирлайди тоғнинг дараси», «От чопилар тоғнинг баланд-пастига» мисралари худди ана шу даралар илҳоми билан туғилганлиги кимда шубҳа туғдиради, дейсиз. Балки улар дostonларда такрор-такрор ишлатилган «Чилбир чўли», «Ойна кўли», «Сувсиз чўлда Фирқўк от бораётир пириллаб» каби тасвирларга туртки бўлгандир.

Қўрғон адабий мактабида ижодкор хотин-қизлар бўлганлиги айниқса характерлидир. Бу масканда Тилла кампир, Султон кампир, Мактаб баҳани, Маҳкамой, Зумрадойлар дoston ва термалар куйлаган бўлса, уларнинг анъанасини Қорақиса қишлоғида яшаган Ёлғош бахшининг турмуш ўртоғи Зиёдаой Эшназар қизи, Норхол ва Офтоб бувилар давом эттирганлар.

Умуман, Қўрғон дostonчилик мактабида хотин-қизларнинг эркаклар билан бир сафда туриб, тўю маъракаларда дoston ва термалар айтганликлари ўша давр ижтимоий ҳаётида муҳим воқеа эканлигини алоҳида таъкидлаш керак. Қўрғон дostonчилигида Ойсултон, Юнуспари, Мисқол пари, Даллихон каби образларнинг мукамал чиқишида уларга прототип ролини ўйнаган бу ерлик оқила хотин-қизларнинг роли беқиёс катта бўлган, албатта.

XVII аср охири ва XIX асрнинг иккинчи ярмигача Ўрта Осиёда хонликлар, бекликлар ўртасида ўзаро тинимсиз урушларнинг кучайганлиги натижасида эллар, элатлар бир неча бўлақларга бўлиниб кетди. Бироқ, шундай бўлса ҳам, Қўрғон дostonчилик мактабида мавжуд анъаналар давом этаверди. Халқ шоирлари Гўрўғ-

ли тимсолида марказлашган давлат ғаясини олға сурдилар, ҳаммани бирдамликка, бир-бирлари билан яқин, тотув бўлишга чақирдилар. Шунинг учун ҳам Қўрғон дostonчилик мактаби анъаналарини кенг ва атрофлича ўрганиш халқимиз тарихини мукаммал билишга имкон яратади.

Бахшилар макони ушбу Қўрғонни
Қўнгил қўмсаб хандон этмоққа келдик.
Булбуллари сайроқ ўтган маконни
Янгидан гулистон этмоққа келдик.

Кўплаб барҳаёт ўланлар, умрбоқий дostonлар битилган Қўрғон қишлоғини кўздан кечирар эканмиз, ушбу мисралар яна бир бор хотирамизда жонланди. Шу қишлоқ номи билан боғлиқ дostonчилик мактабининг қадимий удумига кўра ўлан айтишга, дoston куйлашга ҳаваси бор навқирон авлод вакили энг аввало Эргаш Жуманбулбул қудуғидан сув ичиши керак. Шундан кейингина боболари уни қўллайди, тилини бийрон қилади.

Эргаш Жуманбулбул ўғлининг 110 йиллик юбилейи муносабати билан академик Воҳид Абдуллаев раҳбарлигида қудуқ қайта қаздирилди. Қудуққа мраммар жило берилиб, «Бир коса сув — бир дунё дoston» мазмунида рамзий обида қурилди.

Эргаш Жуманбулбул ўғлининг бой мероси бизга адабий жараённинг турли жиҳатларига доир масалаларни ўртага ташлашга имкон беради. Чунончи, чинакам халқ шоирларининг ўзларига мансуб бўлган адабий эстетик принциплари масаласига эътибор берайлик. Шоир ўзининг «Таржимаи ҳоли»да Ёрлақаб шоир ҳақида гапириб, унинг биринчи фазилати сифатида халққа яқинлигини тилга олади. Бу принципни у отаси Жуманбулбулга берган баҳосида ҳам қўллайди. Шунинг билан бирга, у иккинчи бир масалани, яъни шоирнинг сўзи халққа манзур бўлишини, халқ томонидан шоир сўзларининг қадрланиши масаласини ҳам ўртага ташлайди.

Аммо халқ шоири учун энг муҳим фазилат унинг халқ ғамини юракдан ҳис этиши, халқнинг орзулари, ниятлари оғушида яшаши, халқ билан бирга қувониб, унга ҳамдард бўлиб куйлашдан иборат.

Эргаш шоир адабий асар мавзуси ҳаётдан олинишига алоҳида эътибор беради. Унингча, бу нарса шунинг учун ҳам муҳимки, келажак авлод шоирнинг сўзига

халқнинг рост тарихи деб қарайди. Шундай экан, халқ шоири бадий ижодда реализмга алоҳида эътибор бериши керак, бу соҳада прогрессив салафларнинг анъаналарини давом эттириши, бойитиши лозим.

Эргаш Жуманбулбул ўғлининг адабий-эстетик принципларида ижрочи овозининг созга мутаносиб бўлиши, текст мазмунига кўра оҳанг танлаш каби масалаларни ҳам четда қолдирмайди. У отаси ҳақида ёзади:

Довуши соз эди, қулоққа майин,
Довушига мувофиқ соз чертиши.
Ҳар ерда ўтказиб айтган сўзини...
Қўшиққа мувофиқ қилиб созини.

Унинг ижрочи шахсияти хусусидаги қарашлари, айтилса, диққатга арзигуликдир. Унингча бахши санъаткор топганини эл билан баҳам кўриши, хушсуҳбат бўлиши даркор:

Шуйтиб ўтган кўзга дунёни илмай,
Топганин сарф қилган сира мол қилмай...
Бир йигит эди қобил суҳбатли,
Бир хил бахшилардай эмас жиритчан.

Энди Эргаш Жуманбулбул ўғлининг адабий-эстетик қарашлари ҳақидаги мулоҳазаларни тўхтатиб, унинг ижоди билан вобаста равишда, Қўрғон бахшилар мактабига хос бир хусусиятни — бу мактаб вакиллари ижодига классик поэзиянинг сезилари таъсири масаласини қисқача қўриб чиқайлик.

Маълумки, Қўрғон бахшилар мактабининг кўпгина вакиллари (Мулло Холмурод, Мулло Тош), жумладан, Эргаш шоир ҳам ўз даврида бошланғич таълим олгач, озми-кўпми мадрасада ўқиган. У 1884-1885 йилларда Бухоро мадрасаларидан бирида таълим олар экан, Навоий, Фузулий каби шоирларнинг асарларини қунт билан ўрганган. Кейинчалик эса Мулла Утамурод домла раҳбарлигида билимини такомиллаштиради. Бу нарса, шубҳасизки, унинг асарлари тилига, вазнига ва шакл компонентларига таъсир қилади. Масалан, 1928 йилда ёзган машҳур «Ўртоқ Ленин» достонининг дастлабки икки бандини ғазал-қитъа формасида ижод қилган:

Ўлтиришга бир ҳикоят айлайин,
Ўртоқ Ленин ишин сўзман бошлайин.

Ленин номи баланд турар, ўртоқлар,
Бошқа сўзни энди кейин ташлайин.
Ленин десам, кўнглим равшан бўлади.
Достон айтиб, кўпнинг кўнглин хушлайин.
Бу чоққача қанча замонлар ўтди,
Қанча подшо, амир ҳам хонлар ўтди.
Йўқ-юқа қамбағал билан иши йўқ
Элни вайрон қилиб ҳоқонлар ўтди. —
Оқ ит билан қора ит — бари бир ит,
Ўз кайфини суриб султонлар ўтди.

Шоирнинг классик адабиёт билан яқиндан танишлиги унинг ўз асарларида ёзма адабиётга хос стилистик усулларида фойдаланишда қўл келди. Масалан, қуйидаги мисраларда таъзод (байт таркибида қарама-қарши маъноли ибораларни ишлатилиши) санъатидан фойдаланишдан ташқари, «кайфу сафо», «жабру жафо», «созу наво» каби таркибли қофиялардан ҳам усталик билан фойдаланган. Шу тариқа Октябргача бўлган ўзбек ижтимоий ҳаётидаги синфий табақаланиш, иқтисодий тенгсизлик бадий таъсирчан тарзда очиб берилган:

Маишатман кайфу сафо бир ёқда,
Меҳнат билан жабру жафо бир ёқда,
Ҳеч сони йўқ мунглиқларнинг азасин,
Базму ишрат, созу наво бир ёқда.

Агар банддаги «маишат-меҳнат-ишрат» сўзларининг қофияланишига ҳам эътибор берсак, шеърда бутунисича тарсеъ (банддаги асосий маъно ташувчи сўзларнинг қофияланишидан иборат) санъати қўлланилгани кузатилади.

Классик поэзияга хос поэтик усуллар, турли жанр шаклларида ижодий фойдаланиш унинг шеърларидаги бадий таъсирчанликни оширади, мусиқий равонликни таъминлайди. Мана, дидактик мазмундаги тажнисли қофиялар ишлатилган қуйидаги туюққа эътибор беринг:

Қўлингдан келганча чиқар яхши от,
Яхшилик қил, болам, ёмонликни от,
Насиҳатим ёд қилиб ол, фарзандим,
Елғиз юрса, чанг чиқармас яхши от.

Шоирнинг Совет воқелиги асосида ёзилган «Шўро», «Қизил», «Келдим» каби термаларида ҳам классик поэзия жанрларига хос жуда кўп хусусиятларни учратиш мумкин. Масалан, классик поэзия учун ижтимоий ҳаёт воқеаларини лирик планда «гул», «булбул», «чаман» каби иборалар фонида тасвирлаш кенг тарқалган усулдир. Эргаш Жуманбулбул ўғли ҳам Октябрни айрим бандларида:

Фирибгарни зор йиғлатган Октябрь,
Ҳийлачини ушлаб отган Октябрь,
Шўро деса, жонин сотган Октябрь.
Эзилганга йўл кўрсатган Октябрь,
Ўз ишини маҳкам тутган Октябрь. —

тарзида ижтимоий-сиёсий планда тасвирласа, айрим байтларда уни лирик планда жўшиб куйлайди:

Дунёда ширин тил бўлган...
Сайрайдиган булбул бўлган,
Янги очилган гул бўлган,
Исми гулистон Октябрь!

Эргаш Жуманбулбул ўғли бешқача шоирлардан эшитиб, ўрганган дostonларини ижодий-танқидий назар билан қараб, гоъвий-бадий жиҳатдан чуқурлаштиришга катта эътибор берган. Бунинг учун у ҳар қандай қулай имкониятдан фойдаланган. Чунончи у айтган дostonлар таркибига муҳаммас, ғазал шаклидаги шеърларни киритиб, қаҳрамонларнинг руҳий ҳолатларини чуқурроқ, изчилроқ ёритишга муваффақ бўлади. «Кунтуғмиш» дostonидаги Кунтуғмиш ва чўпон диалоги бунга яққол мисолдир. Кунтуғмишнинг фарзанд доғида ўртаниётганлиги ифодаланган банд ва ундан аҳвол сўраётган чўпоннинг гапларига эътибор беринг:

КУНТУҒМИШ

Шоҳларнинг шоҳи эрдим, ҳукм этардим ўлтириб,
Золимга жабр айлаб, ўғри бўлса ўлдириб.
Золимлар қўрқар эди, бу ёмон ҳукмим кўриб,
Дод дастингдан фалак, бедод дастингдан фалак.

ЧҶПОН

Кўп ранжу ситам кўрган, қайдан келасан, айғил...
Эй, ёр, алам кўрган, қайдин келасан, айғил.

Ё Зебомисан, Ёзи қайдан келасан, айғил.
Пиглайсан бози-бози, кўкка чиқар овози.

Ҳа, Эргаш Жуманбулбул ўглининг ижоди адабиётимиз тарихининг энг муҳим масалаларини ёритишга бой материал беради. Энг муҳими эса, XIX аср ва XX асрнинг 30-йилларигача бўлган даврдаги халқ ҳаётини, ижтимоий фикр тараққиётини ўрганишда муносиб омил бўлиб хизмат қилади.

КУИЛАГАНДА БУЛБУЛ ЛОЛ ЭДИ

Айтишларича, Фозил шоир куйлаганда булбуллар лол бўлиб қоларкан, тўрғайлар сайрашдан тўхтаркан.

Чиндан ҳам у қўшиқ, терма дoston куйлашда беқиёс обрў қозонганди. Атоқли бахшимизнинг дoston айтиш, терма куйлашида ўз оҳанги, ўз услуби бўлган. У ана шу хислати билан замондош оқинлардан ажралиб турган.

Фозил шоир қаҳрамонлик дostonларини алоҳида, ишқ-муҳаббат ва саргузашт дostonларини алоҳида оҳангда куйлайди. Шоир ҳофизасидаги қирқдан сртиқ дostonнинг кўпчилиги қаҳрамонлик руҳида бўлганлиги билан характерланади.

Шоир дўмбираси оҳангига қаҳрамонлик ва соф муҳаббат гоилари ўзгача жаранг беради. Унинг қаҳрамонлари севги йўлидагина эмас, Ватан ва халқ эрки, озодлиги учун ҳам баҳодирлик намуналарини кўрсатадилар.

Эргаш шоир ва Пўлкан ижодида ишқий-романтик дostonлар етакчи ўринни ишғол қилса, Фозил шоир репертуарида эса қаҳрамонлик дostonларига кенг ўрин берилади. Фозил шоир куйлаш жараёнида воқеалар, тафсилотларни ривожлантириб боради. Зеро, у оригинал куйлаган, қалбдан чиқариб айтган. Хоразмда эса дostonлар қўшиқ тарзида куйланган, ҳатто коллектив бўлиб оҳангга солинган.

Фозил шоирнинг анъанавий дoston куйлаши Қашқадарё бахшилари услубидан ҳам фарқ қилади. Китоб, Шаҳрисабз, Деҳқонобод, Чироқчи бахшилари дostonни шўх, қувноқ куйлашади. Фозил шоир оҳангида эса бошиқлик, жанговарлик, салобат ҳукмронлик қилади.

У халқ эпик анъаналарини давом эттириш билангина чекланиб қолмади. Уларни байтида, янги тарихий ша-

роитда ривожлантирди. Бу эса шоирнинг дostonликда жуда илгарилаб кетганлигини, ҳозиржавоблиги ва зук-колигини кўрсатади.

Фозил шоир ижодини ўрганишда забардаст фольклорист олим Ҳоди Зарифнинг хизмати ғоят каттадир. Халқ бахшисидан ёзиб олинган 48 дoston ва кўпгина термаларнинг деярли ҳаммасини Ҳоди Зариф нашрга тайёрлаган. Шоир ижодини оммалаштиришда, унинг дoston ва термаларини қайта-қайта нашр этишда ҳам бу йирик тадқиқотчи жонбозлик кўрсатди. Энг муҳими шундаки, Фозил шоир ҳаёти ва ижоди ҳақида 1923 йилдан ҳозирга қадар эълон қилинган 170 дан зиёд катта ва кичик мақолаларнинг аксарияти Ҳоди Зариф қаламига мансубдир.

Ўзбекистон ССР «Фан» нашриёти томонидан чоп этилган «Фозил шоир» (Муҳаррирлар; Ш Шоабдураҳмонов, М. Афзалов, Т. Мирзаев) деган китоб ҳам Ҳоди Зариф мақоласи билан бошланиши бежиз эмас. Унга олимнинг «Фозил шоир — машҳур дostonчи», «Ажойиб дoston» каби тадқиқотлари киритилган. «Ажойиб дoston» мақоласида Фозил Йўлдош ўғлининг «Маликаи айёр» дostonининг таҳлилига кенг ўрин берилади. Дostonдаги воқеаларнинг кўпчилиги III—IV асрларда Бухородан топилган Варахша ёдгорликлари, Маҳмуд Қошғарийнинг «Девонул луғатит турк» асаридagi шеърини парчалар ва бошқа далилларга қиёслаб ўрганилади. Шу билан бирга асарнинг ижтимоий қиммати, адабиётшунос, тарихчи, этнографлар учун аҳамияти таъкидланади.

Тўпламдан «Ширин билан Шакар» дostonи ҳақида Мақсуд Шайхзоданинг мақоласи ҳам ўрин олган. Мунаққид ўз мақоласида дostonнинг жангнома ва ишқнома характеридаги асар эканлигини қайд қилади, поэтик хусусиятлари ҳақида қизиқ-қизиқ фактлар келтиради, ундаги воқеа ва ҳодисаларни ҳозирги давр руҳидан келиб чиқиб изоҳлайди.

О. Собиров ва М. Афзаловларнинг «Икки дostonнинг ғоявий мундарижаси», «Фарҳод ва Ширин» мақолалари юқори савияда ёзилганлиги билан диққатни жалб этади. М. Муродов, Т. Зуфаровларнинг «Балогардон» дostonи ҳақида», Б. Саримсоқовнинг «Дostonларда сажъ ва унинг характери», К. Имомовнинг «Дostonларда эртак мотивлари», Р. Отаевнинг «Муроджон» дostonи тўғрисида баъзи қайдлар», Ф. Райҳонованинг «Шоир

достонларида қофиянинг айрим хусусиятларига доир» мақолалари Фозил Йўлдош ўғлининг ижоди конкрет қирраларини ёритишга бағишланганлиги билан характерлидир.

Бахши шоирлар ижодида тарихий ҳақиқатнинг бадий ҳақиқатга айланиш жараёнини тасвирлайдиган асарлар анчагина. Филология фанлари кандидати Темир Очиловнинг «Маматкарим полвон» достонининг тарихий асослари» мақоласида ана шу масалада баҳс юритилди. Мақола янги-янги далилларга бойлиги, фактларнинг қизиқарли баён этилиши жиҳатидан мароқлидир.

Муаллиф тарихий мазмундаги достонларнинг ўзига хос хусусияти ва уларда образ яратиш ҳамда конкрет тарихий шароитдаги кураш жараёни билан боғлиқлигини Пўлканнинг «Ҳасан батрак», Фозил шоирнинг «Маматкарим полвон» асарлари асосида таҳлил қилади. «Ҳасан батрак»даги Ҳасан ва Мамараҳим образларининг прототиплари — Ҳасан Худойбердиев ва Мамараҳим Раззоқовлар эканлиги далиллар билан кўрсатилади.

Фозил шоирнинг 1914—1915 йилларда яратган «Маматкарим полвон» достонидаги бош қаҳрамон реал тарихий шахс бўлиб, Жомбой районининг Жомбойтепа қишлоғида тахминан 1876 йили туғилган ҳамда ўзининг полвонлиги билан донг таратган Маматкарим полвон Абдураҳим ўғли эканлиги ва унинг сўнгги йиллардаги фаолияти қизиқарли баён қилинади. Шоирнинг Маматкарим билан шахсан танишлиги эслатиб ўтилади. Достондаги қатор образлар ҳам тарихий шахслар эканлиги таҳлил давомида очиб берилди.

Зотан, Фозил шоир ижодида тарихий асарларнинг кўплаб яратилишини шоир дунёқараши, мамлакатда юз бериб турган ижтимоий-сиёсий масалаларни меҳнаткаш халқ манфаати нуқтаи назаридан кенгроқ англай бошлаганлиги билан изоҳлаш мумкин.

Лекин тўпламдаги баъзи мақолаларда муаллифнинг мустақил изланишлари ва қизиқишлари сезилмайди. Чунончи, шоирнинг «Жиззах қўзғолони», «Кунларим» асарлари ҳақидаги мақолаларда таҳлил етарли эмас. Фольклор асарлари ичида тарихий ҳақиқатнинг бадий ҳақиқатга айланиш жараёнини кўрсатишга яхши мисол бўла оладиган мазкур асарлар жуда енгил-елпи анализ қилинади. Наттижада асарнинг моҳиятини чинакам очиб

берадиган моментларини четлаб ўтиш ҳоллари кўзга ташланади.

Атоқли халқ бахшиси ҳаёти ва ижоди ҳақидаги китобни ўқиш жараёнида шоир ҳаёти билан боғлиқ бўлган, ammo ҳозирга қадар айрим фольклористлар диққатидан четда қолиб кетаётган баъзи нозниқликларга равшанлик киритиш мақсадида янги топилган далилларни китобхонларга ҳавола этмоқчимиз.

Сўнги йилларда Жиззах, Галлаорол, Бахмал, Зомин, Фориш, Пайариқ, Булунғур районларида олиб борилган изланишлар натижасида бир қанча далиллар қўлга киритилди. Ёзма манбалардан кўпгина фактлар топилди. Фозил шоирнинг Галлаорол, Пайариқ, Жиззах, ва Булунғурдаги қариндошлари ва Мелихол, Ҳайитгул, Улбўлсин, Тўқсулув исмли фарзандлари ҳамда неваралари билан суҳбатларимиз шоир ҳақида янги-янги материаллар берди.

Энг аввало шуни айтиш керакки, истеъдодли халқ бахшиси Фозил шоир отасининг исми Йўлдош эмас, Тўхтамиш бўлганлиги аниқланди. Зотан, шоирнинг исм-шарифи Фозил Тўхтамиш ўғли бўлиши керак эди. Асли жаззахлик бўлган Йўлдош, Қўлдош, Суяр шоирлар турмушининг оғирлиги натижасида XIX асрнинг охириларида Булунғурнинг янги ўзлаштирилган ерларида турғун бўлиб яшаб қоладилар. Фозил 19-20 ёшларида Лойқага келиб уларнинг қўлида хизмат қила бошлайди.

Йўлдош шоирнинг олти қизи бўлиб, шулардан бири Зуҳрани Фозилга никоҳлаб беради. Фозил Йўлдош шоирга ичкўёв бўлиб, умрининг охиригача унинг хонадошида қолади. Шоирнинг невараси — Самарқанд Давлат педагогика институтининг доценти Темур Очилов қайд этганидек, кейинчалик Фозил шоир ўз устозига ҳурмат билдириб, унинг чинакам фарзандига айланганлигини таъкидлаш учун қайнотаси Йўлдош шоир номини ота исми ўрнида қабул этади. Натижада Фозил Тўхтамиш ўғли эмас, Фозил Йўлдош ўғли сифатида кенг жамоатчиликка танилади. Бизнингча, ҳеч бўлмаганда, у Фозил Йўлдош-Тўхтамиш ўғли деб юритилиши керак эди.

Фольклорчилар эътиборидан четда қолиб келаётган яна бир нарса шоирнинг укаси ва сингилларига оид масалалардир. Фозил шоирнинг бир ота ва бир онадан Муҳаммадқул Тўхтамиш ўғли исмли укаси, Мақсуд ва Маъқул исмли сингиллари Пайариқ районининг Куйбишев номли колхозии территориясидаги Қумчуқ қишлоғи-

да яшашган. Шоирнинг укаси Маҳаммадқул Тўхтамиш ўғлининг (1952 йилда Қумчуқ қишлоғида вафот этган) Пўлат исмли ўғли ҳамда Норжон исмли қизи бўлган. Норжон ҳозир Пойариқ районининг Карл Маркс номли колхозидаги Чолмўйин қишлоғида истиқомат қилади. Муҳаммадқул Тўхтамиш ўғли ҳам шоир табиатли киши бўлган. У аҳён-аҳёнда акаси Фозил шоир ёнига бориб дostonчиликнинг сирларини ўрганиб қайтган. Муҳаммадқулнинг турмуш ўртоғи Моматош буви ҳозир Ленин номли колхознинг Деварак қишлоғида яшайди. Моматош бувининг ҳикоя қилишича Муҳаммадқул Тўхтамиш ўғли тўй ва йиғинларда «Алпомиш», «Қундуз билан Юлдуз», «Ёдгор» ва «Гўрўғли» туркумига кирувчи дostonларни куйлаб юрган.

Биз сўз юритаётганимиз «Фозил шоир» тўпламида фольклорчи Ҳоди Зарифнинг бир мақоласидан иккинчи мақоласига ўтиб келаётган яна бир ғализлик такрорланган. Ҳоди Зариф ёзади: «У (Фозил шоир) тахминан 19-20 ёшларида ўз қишлоғига қайтади, онасининг бағрига кириб, отасидан қолган чорак таноб ерни ишлаб, деҳқончилик билан машғул бўлади» (ўша тўплам, 8-бет). Маълумки, ўша даврда Фозил шоирнинг онаси Майрам Ғаллаорол районидаги Найман қишлоғида яшовчи Муҳаммади исмли кишига турмушга чиқиб кетганди. Аксинча у 19-20 ёшида «онаси бағрига...» кирмаган, балки ака-ука бахшиларга эргашиб Лойқага кетган эди.

Кези келганда шунини айтиш лозимки, шоирни билган кишилар, унинг қизлари, неваралари, қариндош ва уруғларининг айтишларича, Фозил шоир Ғаллаоролнинг Жиззахга туташ жойида, тоғ ораллиғидаги қишлоқлардан бири — Эскизаргар атрофида туғилган дейдилар.

Фозил шоирнинг илмий биографиясини яратиш учун аввало шоирнинг ҳаёти ва ижодига доир тадқиқотларни мукамаллаштириш лозим. Иккинчидан, асарларининг юзага келиш тарихи, унинг ижодий лабораториясини ўрганмоқ лозим. Зотан, унинг асарларида конкрет жой номлари, у ёки бу халқнинг этник жиҳатлари ўз аксини топган. Бу ҳоллар Фозил шоир асарларида айниқса кучли. Унинг машҳур «Жиззах қўзғолони», «Маматқарим полвон», «Очил дов», «Тўлғаной», «Назар ва Оқбутабек», «Музаффархон» дostonларида, «Қунларим» автобиографик асарида ва қатор термаларида шоир таржимаи ҳоли билан боғлиқ ўринларни истаганча топиш мумкин.

Бизга маълумки, у ёки бу прогрессив ижодкорнинг яратган асарлари, у қаерда яшашидан қатъи назар, умумхалқ мулкидир. Аммо, унинг автобиографиясини бузиб ёзмаслик, бузиб нашрга тайёрламаслик ҳар бир адабиётшуноздан қатъий талаб қилинадиган умумий қондадир. Биз юқорида айтиб ўтганимиз жузъий камчиликларга қарамасдан катта истеъдод ва иқтидор эгаси Фозил шоирнинг ҳаёти ва ижодига онд «Фозил шоир» тўпламининг чиқиши маданий ҳаётимиз тарихида катта воқеа дейиш мумкин.

УМРБОҚИИ АНЪАНАЛАР

Қўрғон дostonчилик мактабининг номи мангуликка даҳлдордир. Эргаш Жуманбулбул ўғлининг чеваралари Абдусанд Нурбоев, Шомирза Турдимовлар бобоси издан боришиб, халқ қўшиқлари йўлида баракали ижод қилмоқдалар. Уларнинг репертуарида бобоси образи алоҳида ўрин эгаллайди. Жумладан Шомирза «Булбул», «Йўлга кирдим», «Суврат билан суҳбат» шеърларида бобосининг фазилатларини улуғлайди. Улардан бирида шундай сатрлар бор:

Бахшиларнинг сардори,
Бобо, Сизнинг зотингиз.
Эл оғзида дostonдир,
Шоир Эргаш отингиз.

Эргаш шоирнинг барҳаётлиги, халқ орасига чуқур илдиз отганлиги Абдусайднинг «Бобом билан мулоқот» шеърнда ҳам ўзининг ёрқин ифодасини топган:

Айтганингиз омон-омон замон бўлди, бобожон.
Мана, учта набирангиз тўқсон бўлди, бобожон.
Бири ерга меҳр қўйиб, деҳқон бўлди, бобожон,
Бири чўпон илмин суйиб чўпон бўлди, бобожон.
Не бахт, бири олим бўлди, шоир бўлди бошқаси,
Чунки куйчи шоир ўтган бобосининг бобоси.
Сўзамолни сўзда ютган ахир Султон момоси,
Боболарим сoзи қўлда равон бўлди, бобожон.

Қўрғон қишлоғи адабий мактабига мансуб шоирлар биргина XIX асрда 20 дан ортиқ бўлган. Ҳозир ҳам

Жуманбулбул, Жассоқ шоирларнинг анъанаси муваффақиятли давом эттириляпти. Маълумки, Жассоқ шоир қўлида Пўлкан шоир Жомурот ўғли таълим олган, бу ҳақда унинг ўғли Умарқул Пўлканов шундай деган эди:

Тўққиз ёшда етим қолиб ишладинг,
Бир соз топиб, чертиб кўнглинг хушладинг.
Сўнгра Жассоқ бахши олди бағрига,
Шўнғиб кетдинг улкан қўшиқ наҳрига.
Куй ўрганиб устозингдан шод бўлдинг,
Етмиш дoston, қанча терма ёд билдинг.

Пўлкан шоирнинг невараси Амирқул Пўлканов ҳам ўз отаси, бобоси изидан борганди. Амирқул Қўрғон дostonчилик мактабининг оташин ихлосманди, тарғиботчиси эди. Узининг издошлиги тўғрисида «Шоир» номли шеърда шундай ёзган эди:

Ҳар қандайки оларканмиз уларни ёдга,
Буюкларнинг руҳига биз қилгаймиз таъзим.
Шоирлардан мерос қолган сирли ҳаётга
Боболардек бағншлаймиз ашъори азим.

Нуроталик Эргаш Асабоев, қўрғонлик Норхолбуви кабиларнинг термаларида ҳам улуғ оқиндан фахрланиш туйғуси барқ уриб туради. Норхол бувининг бадеҳа-экспромт йўли билан яратилган қуйидаги тўртлиги фикримизнинг далили бўла олади:

Икки тоғ ораси жўл бўлсин,
Нурота районимиз гул бўлсин,
Бизнинг шоир бобомиз доим
Оламга башхур булбул бўлсин.

Қўрғон дostonчилик мактабининг етук вакилларида бири — Раҳматилло Юсуф ўғли бўлиб, унинг репертуаридан «Тоҳир ва Зуҳра», «Суманбар», «Зеварахон», «Варқа билан Гулшоҳ», «Вомиқ ва Ўзро» дostonлари ўрин олган. Шоир бу дostonларни жуда катта маҳорат билан куйлаган. Уларда бахшининг дostonчиликдаги қадимий анъаналарни моҳирона давом эттирибгина қолмай, оригинал сюжетлар, ташбеҳлар, ажойиб образлар ишлата олиш қобилиятига эга эканлигини кўриш мумкин.

Раҳматилло Юсуф ўғли Ўзбекистон ССР Маданият министрлиги, республика Халқ ижоди уйи ташаббуси билан Тошкент, Самарқанд ва Шаҳрисабзда ўтказилган халқ бахши-шоирларининг конкурсда бир неча бор совринли ўринларни эгаллади. У ҳам устози Эргаш Жуманбулбулдек барча асарларини аввал ўзи қоғозга туширади, кейин дўмбирада куйлайди.

Раҳматилло Юсуф ўғли биз билан суҳбатда Хатирчи районидаги «Москва» колхозида яшовчи Норқул бахшининг ўғли Жомонқул бахши ҳам дурустгина терма ва дostonлар куйлашини айтди. Гарчи Жомонқул бахши билан учраша олмаган бўлсак-да, унинг укаси Абдуалим Норқул ўғли билан суҳбатлашиб, ундан «Алпомиш», «Юсуф ва Аҳмад», «Авазхон» дostonларидан парчалар, айрим термалар ёзиб олишга муваффақ бўлдик.

Дарвоқе, ҳаётда ҳам, ижодда ҳам устози Эргаш Жуманбулбулга эргашаётган Раҳматилло Юсуф ўғли Зарафшон водийсидаги жуда кўп халқ бахшиларини билар экан, улар тўғрисида ҳам кўп маълумотлар берди. Раҳматилло Юсуф ўғлининг ўзи 20 дан ортиқ халқ дostonини билади, hozирги бадний адабиётда яратилган ва эндигина эълон қилинган энг яхши шеърлар ҳамда дostonларни ҳам билади ва яхши таҳлил қила олади. Унинг оригинал термалари ва ғазаллари айниқса, диққатга сазовордир.

Биз Раҳматилло Юсуф ўғлининг маслаҳати билан Нарпай районидаги Узун қишлоғига бордик. Бу ерда Қилич бахши Шукурий яшар экан. Термаларини тингладик. Унинг «Сен туфайли», «Ленин ва Октябрь», «Ленин бобом», «Чинга айланган афсона», «Уч қиз» сингари термалари бизда яхши таассурот қолдирди. Уларда Коммунистик партия раҳбарлигида халқимиз эришаётган улкан зафарлар куйга солинади, ўзаро тенглик, бахтиёрлик, турмуш фаровонлиги, фан-техникамиз равнақи тараннум этилади.

Эргаш шоирнинг шогирдларидан, издошларидан яна бири Хатирчи районининг «Москва» колхозида истиқомат қилувчи Очил шоир Эшмурод ўғлидир. Очил шоирнинг айтишича, унинг отаси Эшмурод бобонинг Эргаш шоир билан алоқаси яхши бўлган. Шу туфайли Эргаш шоирнинг хонадонига Очил шоир кўп марта борган, унинг ўланларини эшитган, суҳбатини тинглаган.

Шу райондаги «Олтинсой» совхозининг Ёнбош қишлоғида турувчи Эгамберди Очилмурод ўғли ҳам ўз сози

ва овозига эга бўлган бахшилардан ҳисобланган. Унинг репертуарида «Кунларим», «Дўмбирам», «Гўрўғлининг туғилиши», «Аноргулниги иши», «Кунтуғмиш», «Равшанхон», «Алномниш» дostonлари, «Аҳволним» термаларни бор. Уларнинг баъзилари ёзиб олинган.

Қўрғон дostonчилик мактаби ҳақида гап кетар экан, шу даргоҳда вояга етган Марда бахши ижоди ҳақида ҳам тўхталишга тўғри келади. У «Якка Аҳмад», «Рустамхон» каби дostonларни ёдида сақлаб, куйлаб келган. Биз Қўрғонда бўлган пайтимизда у киши бир оз хаста экан. Шу сабабли унинг репертуаридан бирор нарса ёзиб ололмадик.

Эргаш Жуманбулбул ўғлининг 100 йиллиги муносабати билан 1972 йилда Нуротада катта мушоиралар бўлиб ўтди. Бу мушоираларда Нарпай районининг «Иттифоқ» колхозидан келган Омон шоир ҳам қатнашди. У Ислом шоир ва Пўлкан шоирларнинг шогирди бўлиб, устозлари репертуаридаги дoston ва термалардан мароқ билан куйлаб берди. Бу тантаналар тўғрисида шоир, Ўзбекистон Ленин комсомоли мукофоти лауреати Нормурод Нарзуллаев сценарийси асосида ҳужжатли фильм яратилди.

Шунингдек, қўрғонлик Ёлғош бахшидан дoston айтиш сирларини обдон ўрганган Алим шоир Ҳаққул ўғли ҳақида ҳам илиқ гаплар айтиш мумкин. Ундан ёзиб олинган дoston ва термалар ЎзССР Фанлар Академияси А. С. Пушкин номидаги Тил ва адабиёт институтининг фольклор секторига сақланмоқда. Биз шоирдан яна «Ўлуғ Октябрнинг 60 йиллиги», «Уқувчи болаларга», «Ленин ҳақида», «Теримчи қиз», «Самарқанд», «Янгикент», «Кузги шудгор», «Чорвамиз», «Дўмбира» каби термаларни ҳам ёзиб олдик.

Эргаш Жуманбулбул ижоди анъаналарини давом эттираётган ижодкорлар Қўрғон дostonчилик мактаби ҳозирги вакилларининг ҳаёти ва ижодини кенг ўрганиш, улар яратган, яратаётган асарларни ёзиб олиб, энг сараларини нашрга тайёрлаш, эълон қилиш адабиётшунослар, фольклорчи олимлар зиммасидаги шарафли ишдир.

* * *

1977 йилда Эргаш Жуманбулбул ўғли таваллудининг 110 йиллиги муносабати билан тузилган юбилей

комиссияси аъзолари бутун республикамиз бўйлаб жуда катта тадбирлар амалга оширди. Жумладан, шоир қабрини Қўрғон қишлоғига кўчириш учун аввало Шарқ услубида сайқалланган ғоят чиройли фируза гумбазли мақбара қурилди. Мақбара атрофида боғ ва гулзор ташкил этилди. Ён томонида «Бахши шоирлар музейи» барпо қилинди. Тоғли дийрнинг рамзи сифатида тошлар устида шоирга салобатли ҳайкал ўрнатилди.

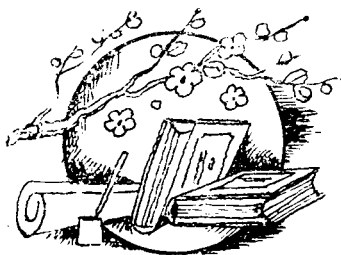
Шоир ижодий меросини ўрганиш, «Бахши шоирлар музейи» учун материаллар тўплашга Самарқанд филолог олимлари ва студентлари жалб қилинди. Шу мақсадда С. Айний номидаги Самарқанд Давлат педагогика институти доценти Т. Очилов ҳамда ушбу сатрлар муаллифи бошчилигида махсус фольклор экспедицияси уюштирилди. Фольклор қидирув ишида Қўшработ районидаги 31, 32, 53, 56, 60-мактабларнинг ўқитувчилари ҳамда ўқувчилари фаол иштирок этишди. Эргаш шоирнинг қариндошлари, шогирдлари, уни кўрган-билганларнинг хотиралари ёзиб олинди, суратга туширилди. Айниқса, Қўрғон дostonчилик мактабининг бугунги барҳаёт давомчилари ҳақида бой материаллар тўпланди.

Эргаш Жуманбулбул юбилейи олдиан Самарқандда бахши-шоирларнинг область кўриги бўлиб ўтди. Кўрик халқ оғзаки ижоди анъаналари замонамиз бахшилари томонидан муваффақиятли давом эттириляётганини кўрсатди. Кўрикда Эргаш шоир қўлида таълим олган Раҳматилло Юсуф ўғли, «Нурота» совхозидан Абдумурод Бердихол ўғли, нуроталик Эргаш Асабoев, хатирчилик Очил шоир Эшмурод ўғли, Умарқул Пўлкан ўғли, Ислом шоирнинг ўғли Зиёдилло бахши, нарпайлик Қилич бахши Шукурий, Омон бахши Қосимов, Саъдулла Хушвақтов, иштихонлик Алим бахши Ҳаққулов, советободлик Ҳикмат бахши Мусурмонов, Хурсанд бахши Бекназаров, Мамат бахши Эргашев, шунингдек, улкан халқ оқинларининг неварачеваралари иштирок этишди. Уларнинг ҳар бири ўзларининг анъанавий ва замонавий мавзудаги янги асарларидан намуналар ижро этдилар.

Ўзбек халқ оғзаки ижодининг улкан намояндаси Эргаш Жуманбулбул таваллудининг 110 йиллиги фақат Самарқанд аҳлининг эмас, айни пайтда бутун ўзбек дийрининг шодиёна байрамига айланиб кетди. Халқ шоирига нисбатан кўрсатилган бу эъзоз партиямиз ва

ҳукуматимизнинг меҳнаткашлар манфаатини тараннум
этувчи ҳар бир санъаткорга чуқур ҳурмат ва муҳаббат
рамзидир. Зеро: «Ўз элни шодмон айлаган, кулдириб
хурсанд айлаган...» ҳозиржавоб оқин бугун ҳам эл-юр-
тнинг хизматига камарбастадир.

АДАБИЙ МЕРОСЛАРИМИЗ

ЗУЛЛИСОНАИН ШОИРА

Узоқ ўтмишга назар ташласак, ўзбек хотин-қизлари орасида ҳам истеъдодли шoirалар, адибалар стишиб чиққанлигини кўрамиз. Шоира Муаззамхон Мирсаид қизи (1833—1917) ана шундай сиймолардан бирidir.

Бизнинг қўлимизда шоира Муаззамхоннинг ижоди тўғрисида атрофлича фикр юритиш имконини берувчи учта муҳим манба бор. Улардан бири Муаззамхоннинг ўз қўли билан кўчирилган бўлиб, 54 та шеърни ўз ичига олган мажмуадир. Бундан ташқари, шоиранинг жиззахлик Абдулла махсум Умарқул ўғли 1928 йил тартиб берган кичик девони ҳамда Муаззамхоннинг шогирди Шарофатбиби кўчирган ва шоиранинг 14 шеъри жой олган баёз ҳам сақланади (қуйида Муаззамхоннинг ўзи кўчирган девонидаги шеърлардан мисол келтирилади). Шунингдек, Муаззамхоннинг 20 дан ортиқ шеъри адабиётшунос Т. Жалоловнинг «Ўзбек шoirалари» китобига ҳам киритилгандир.

Муаззамхон — ўзбек ва тожик тилида баркамол шеърлар яратган шоира. Унинг лирик меросини тематик жиҳатдан автобиографик, ижтимоий-фалсафий, дидактик-тарбиявий бўлимларга бўлиб ўрганиш мумкин. Бу ранг-баранглик Муаззамхон маънавий дунёсининг кенглигидан далолат беради. Шоира шеърларини ўқир эканмиз, унда кўпроқ хазинлик, ўйчанлик мотивлари ўрин эгаллаганлигини сезамиз. Бу бежиз эмас, албатта. Бунинг сабабларини шоиранинг таржиман ҳолидан излаш керак бўлади.

Шоира Муаззамхон асли хўжандлик бўлиб, Қўқонда ўқиб юрган жиззахлик Эшонхон номли бир йигитга турмушга чиқади. Эшонхон Муаззамхонни ўз юртига олиб келади. Шоира бу ерда бир умр турғун бўлиб қолади. Шу боисдан бўлса керак, унинг кўпгина шеърларида она юртига бўлган соғинч туйғулари ифодаланади:

Еронлар, шаҳрингизга бир ғарибман,
Қариндошу ватандан бенаибман,
Фалак отди палахмонга солибон,
Бу манзилга тушиб ҳайрон бўлибман.

Шоира фарзанд доғини кўп тортади, унинг болалари бирин-кетин вафот этадилар. Қуйидаги мисралар чексиз ғам-аламга гирифтор бўлган юрак фарёдидир:

Дўстлар, доғи жудолик бенаво қилди мани,
Тиғи ҳижрон бирла бағримни яро қилди мани.
Ўз дёғримдин адашган бир ғариби зор эдим,
Кулбаи эҳзонимни мотамсаро қилди мани.

Муаззамхон ўзининг шахсий кечинмалари тасвирида ўз даври хотин-қизларининг битмас оҳу ноласини, замон уларнинг бошига солаётган ҳадсиз-ҳисобсиз фожиаларни акс эттиради:

Хуш баланд парвоз эди руҳим қуши, афсуским,
Фитна айлаб золи дунё макрига ром айладинг.

Бошқа бир шеърда эса кекса онанинг оҳу фарёди шундай баён этилади:

Бистари фурқат аро ётибдурман,
Бемадору бемадору бемадор.
Ётадурман байтул эҳзоним аро
Хору зору хору зору хору зору.

Шоира Муаззамхон ижодини ўрганиш жараёнида ўзбек классик адабиётига хос бир фазилат кўзга ташлашни сезамиз. Маълумки, Нодира, Увайсий, Маҳзуна, Анбар отин кабилар ўз даврининг сиёсий ҳаётига актив аралашганлар, катта-катта шоирлар билан шеърый мубоҳасада иштирок этганлар. Бу хусусият Муаззамхон

ижодида ҳам учрайди. Кексаларнинг хотираларига қараганда, бир кун маракада Муаззамхон шоир Нарзӣ билан ўртага парда ташлаб мушоира қилади ва ғолиб чиқади. Халқ орасида аёл шоирадан енгилган Нарзӣ уятига чидамай, беодоб сўзлар билан шеърӣ жавоб қайтаради. Шундан сўнг шоира мушоирани тўхтатишга мажбур бўлади, афсуски, мушоира тарихи тўғрисида маълумот эшитган бўлсак-да, у ерда айтилган шеърларни топишга муяссар бўлолмадик.

Муаззамхон даврининг бошқа шоирлари билан ҳам мушоира олиб борган. Масалан, қўлимизда шоиранинг Юсуф Чойдиш — Маҳвий тахаллусли шоир билан айтишувидан сақланиб қолган бир байт мавжуд. Унда кеккайган, манмансироган Юсуф Маҳвийни бир дон тухум туғиб, оламга жар солган товуққа қиёслади:

Сад дон садаф зояд гавҳар дам намезонад,
Як дон тухум зояд мурғ фарёд мезонад.

Шоиранинг шеърлари ўз даврининг меҳнаткаш халқ ҳаёти кўзгуси, бадий ифодаси бўлиб жарағлади. Меҳнаткаш халқ ҳаёти шоиранинг лирик «мен»и орқали тасвирланди. Шоиранинг ушбу мисраларида замондан ҳушёр бўлишга чақирувчи ўғитлари очиқ кўзга ташланади:

Бу замона одамига эътимода қилмагин,
Фитна айлар эл ичига гарчи бўлсанг кўзу қош.

Муаззамхон теран фикрли умумлашмаларга алоҳида эътибор беради. Унинг инсондаги беш сезги аъзолари ҳақидаги сатрлари, айниқса, характерлидир. Бироқ шоира бунда ақл-заковатнинг ўрни ва кучига алоҳида диққатни жалб этади:

Санки шоҳсан тил била кўз сўзига тутма қулоқ,
Тил эрур исми ва лекин заҳарлик мор, эй кўнги.
Ақл айтур ҳар қаю маслуҳга кўнма, туъма деб
Мисли анқо қил қаноат ема мурдор, эй кўнги.

Шоира ўз шеърларида халқни алдаш билан кун кечирувчи диндорларни ҳам қаттиқ танқид остига олади. Уларнинг кирдикорларини фош этиш учун диндорларнинг амалдаги ишлари ва шаронт қондаларидан ниҳоят-

да ўринли фойдаланади. Масалан, қўйндаги байтида руҳонийларнинг оддий одамларнинг кўзини бўяб, мутлақо динга тааллуқли бўлмаган нарсалар билан алдаб юрганликларини рўй-рост кўрсатиб беради:

Хурус, қўю эчки қонидин таъвиз битмишлар,
Шариат мункари ул олим бенуктадондин қоч.

Маълумки, XX аср бошларида ўзбек халқи бошига, хусусан, Жиззах воҳасида яшовчи меҳнаткаш омма бошига оғир кунлар тушган эди. Адолатсизликка қарши бош кўтарган бу воҳа аҳолисини реакция чоризм ҳукумати чўлу саҳроларга ҳайдаб, уларни сарсон-саргардонликка маҳкум этганди. Шоира Муаззам ҳам Учтепа чўлига ана шу деҳқонлар, хунарманд-косиблар билан биргаликда аравада олиб кетилади (бу пайтда шоира 83 ёшга кирган бўлиб, кўзи ожиз бўлиб қолганди). Шоира шеърларида Жиззах воқеалари очиқ айтилмасда, рамзий образларда халқнинг оҳу фарёди ифода этилган:

Гунча янглиғ қон ютуб туттим ниҳон ҳоли дилим,
Ханжари ғам бағрини чок айлаб изҳор айламиш.

Қўйндаги сатрларда эса шоира оддий чолғу асбоби—най мисолида ўзи яшаган давр жароҳатларинга муносабат билдиради:

Мисоли най санинг ҳажрингда афгон йиғлади ҳар шаб
Нечук иқбол экандурким, ҳосил бўлмади матлаб

Муаззамхоннинг санъаткорлиги шундаки, най жусса-сидаги қанчалик тешик бор бўлса, ҳижрон доғида қолган маъшуқа юракларида ҳам ундан ортиқ ёриқлар мавжуд. Албатта шоира ижтимоий турмушга қарши очиқ гапира олмайди. Бироқ феодал жамиятда ғаму алам чеккан ўзбек хотин-қизларининг юрак дардларини шундай баён қилади:

Кўнгул асрорини ҳар дўст олдида баён этсам,
Писанд этмай деди: «Кўп сўзлама, беҳудадир бу гап».

Шунинг учун ҳам шоира фалакнинг дастидан дод-дод дейди:

Фалакнинг жабридандир кўнглима озор ҳар соат,
Жароҳатлик кўнгилга санчилур кўп хор ҳар соат.

Маълумки, классик адабиётимизда ЧИСТОН (чи аст он — бу нима?) энг қизиқ жанрлардан ҳисобланади. Унда маънолар яширинган бўлиб, ўқувчини ўйлашга, фикрлашга чорлайди. Уларнинг ҳаёт ҳақидаги тасаввурларини кенгайтиради, бойитади. Шоира Муаззамхон ҳам шу жанрда кўп яхши намуналар битгандир. Биз шоира ижоди билан қизиқиб, материаллар қидириб юрган пайтларимизда Муаззамхоннинг ўша пайтда барҳаёт бўлган қизи Муътабархон ая билан бир неча марта учрашишга муяссар бўлганмиз. Жиззахда яшаётган Муътабархон ая онасининг кўпгина шеърий топишмоқларини ёддан айтиб бергандилар. У кишининг айтишича, акаси Зайниддинхон жиззахлик мактабдор Юсуф Чойдиш — Маҳвий қўлида таҳсил кўрган экан. Муаззамхон Юсуф Чойдиш сўровига кўра шеърий топишмоқлар битиб, ўғли Зайниддинхон орқали юборар, муаллим эса уларни болаларга ўргатар экан. Мана, ўша чистонлардан бири:

Бу на лўъбатедур, эй зуфунун,
Бўйини эгри, қомати эрмиш забун.
Маҳвашлар лаълин ўпган чоғида
Нола айлар ҳоҳи кундуз, ҳоҳи тун.

Мазкур шеърий топишмоқда халқимизнинг миллий чолғу асбобларидан бири — чанговуз жуда усталлик билан қизиқарли нфодаланган.

Шоира ўзбек болаларининг баҳор фаслида севиб ўйнайдиган «варрак» ёки «шоҳлик» машғулотларини ҳам маҳорат билан тасвирлайди:

Чиқмиши сўйи само,
Емиши боди сабо.
Риштаи жонини мазбуд
Ушласанг бергай садо.

Зуллисонайн¹ Муаззамхоннинг тожик тилида битган чистонлари ҳам анчагина. Улар ҳам зўр санъаткорлик билан ёзилган. Бу жиҳатдан унинг м а к к а ж ў х о р и тўғрисидаги чистони характерлидир:

¹ Зуллисонайн — икки тилда ёзувчи.

Жоман бешумор дорад он,
Мўй жўлидан басардорад он.
Бедаҳан —
Дорад аз по то сараш дандон.

Хуллас, ўзидан бой ижодий мерос қолдирган зукко шоира Муаззамхон ижодини атрофлича ва чуқур ўрганиш, унинг асарларини мукамал ҳолда нашр этиш муҳим аҳамиятга эгадир.

БУЮК УСТОДЛАРГА ЭРГАШИЪ

XIX асрда яшаб, Жиззах воҳаси адабий ҳаракатида сезиларли из қолдирган шоирлардан бири Абдулкарим Барот ўгли Махмур Коризий (1820-1876) дир.

Классик адабиётнинг хилма-хил жанрларида баракали ижод қилган Махмур Коризий девонига ғазаллар, соқийномалар, устозларига боғлаган муҳаммаслари, шеърий мактублари киритилган.

Бошқа шоирларда бўлганидек, Махмур Коризий ижодида ҳам ғазаллар катта ўрин тутди. Уларда юксак инсоний фазилатлар, яхши ахлоқ ва одоб чашмадек тиниқ муҳаббат, вафо улуғланади. Маъшуқа гўзаллиги, унинг нурли қиёфаси меҳр-муҳаббати билан чизилади. Аммо шоирнинг қайси бир мавзуда ёзилган ғазалига назар солманг, замона нобакорлигидан норозилик; меҳнаткаш халқ алам-ҳасратларига бефарқликдан, ҳақсизлик ва разолатдан нафратланиш кайфиятлари бўртиб туради.

Махмур Коризий классик адабиётимизни чуқур билган, атоқли шоирларга эргашган, улардан ижод сирларини ўрганган. Бу жиҳатдан шоирнинг «Кел, эй, соқий, майи гулфом келтур» мисраси билан бошланадиган соқийномаси характерлидир. Унда буюк озарбайжон шоири Низомий Ганжавий, лирика устаси Хисрав Деҳлавий, форс-тожиқ адабиётнинг классиги Абдураҳмон Жомий ва ўзбек классик адабиётининг қўши Алишер Навоийлар номини ҳурмат билан тилга олади, устоз ва мураббийлар ижодига юксак баҳо беради, улар олдида таъзим қилади. Ўз навбатида Махмур Коризий устозлар изидан бориб, тенги йўқ чамандан гул таражагини айтади:

Ичиб, бир неча сўзларни дейин маст,
Суниб тур косан заррини пайваст.

Ичиб май кирдилар сўз гулшанига
Тушиб бир неча ишқининг гулшанига.

Гули маъни териб бўлди Низомий,
Бириси Хисрав ўлди, бири Жамий.

Навоийдек чаманнинг булбулин кўр,
Келиб турки, маъни лаззатин сўр.

Тотуб ҳар қатрасин ман ҳам алардек,
Кирай сўз бешасига шери нардек.¹

Махмур улуғ санъаткорлар ижодидан кенг баҳраманд бўлган. Масалан, Алишер Навоий «Себакедур, оразим...» деб бошланувчи ғазалида дейди:

Себакедур оразим ранги биров ҳижрониндин,
Олмадек бўлмиш қизил ҳар ёни ашким қониндин.²

Абдулкарим Махмур Коризий эса Навоийга ёзади:

Тилим-тилим юрагин бўлди тиги ҳижрондин,
Ариқ-ариқ бўлиб ҳар ён тўлуб оқди қондин...
Фироқ ичида қолиб, бўлмайн сариқ, нетайин,
Бу гуноҳи эрмас ажаб бўлса аҳли зиндондин.

Махмур Коризий ғазалларида ширинсухан шоир Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг таъсири айниқса яққол сезилиб туради. Маълумки, Бобур шеърлари содда, равон ва ўйноқи. Бу фазилатлар Коризий лирикасига ҳам латифлик бахш этган.

Бобур:

Чархнинг мен кўрмаган жабру жафоси қолдиму?
Хаста кўнглим чекмаган дарду балоси қолдиму? —

¹ 1900 йилда Махмур Коризий девони ўгли Инъомхон Маҳжур томонидан кўчирилган. Ҳозир девон бизнинг қўлимизда сақланади. Шоирнинг бундан кейин келтирилмадиган шеърлари ана шу девондан олинди.

² *Алишер Навоий*. 15 томлик 4-том. Тошкент бадиий адабиёт нашриёти, 1965. 260-бет.

дея ватанидан айрилиқда эл-юрт соғинчини енга олмай, қайғу-ҳасратда яшаганлиги, гарчанд ҳукмдор бўлса-да, хаста кўнгли дарду балога дучор бўлганлигидан фарёд қилса, шоир Махмур Коризий замона носозлиги туфайли бошига тушган кулфатларни худди шу баҳр ва вазнда шеърга солади:

Дўстлар, мен чекмаган оламда бир ғам қолдиму?
Мен кўруб ўткурмаган ҳеч доғи мотам қолдиму?

Аммо шунини айтиш керакки, Махмур Коризий тахмисларида классиклар айтган фикрларни такрорлаган, улар қўллаган вазн ва усулларни кўчириб олган, деган хулоса чиқмайди, албатта. Ўз даврида Жомий, Навоий ва Фузулий сингари улуғ шоирлар ҳам ўзларидан аввал ўтган шоирлар изидан бориб, оригинал тахмислар битганларки, булар адабиётимиз дурдоналари сифатида юксак қадрланмоқда. Чунки классик адабиётда назира боғлаш традиция бўлиб қолган. Назирачилик кейинги бўғин шоирлари учун ўзига хос синов вазифасини ўтаган.

Шоирлар тахмис ва назиралар боғлаганларида устозлар яратган дурдоналарни янада бойитиб, фикрий теранликни, бадийий етукликни таъминлай олганларидагина муваффақият қозонганлар. Махмур Коризий ҳам худди шундай оригинал ижод соҳиби бўлган истеъдодли шоирдир. У ўз шеърларининг мағзи-мағзига замондошларининг руҳи ва кайфиятини, даврнинг муҳим воқеа-ҳодисаларини сингдириб юборади. Шунинг учун ҳам Махмур Коризий кўз ўнгимизда илғор классик традицияларни муваффақиятли давом эттирган, уларнинг ривожланишига муносиб ҳисса қўша олган шоир сифатида гавдаланади.

Махмур Коризий ижодида муҳаббат лирикаси катта ўрин тутди. Шоир муҳаббатга инсоннинг инсонлигини белгиловчи олий фазилат деб қарайди. Шу сабабли шоирнинг ишқий шеърларида лирик қаҳрамон пок севги эгаси, чинакам ошиқ, вафоли ёр сифатида гавдаланади. У севгини бахт, севинч, қувноқлик манбаларидан бири деб тушунади. Шоир севгилисининг васлига етишмоқликни жаннатнинг ҳар қандай ҳур-ғилмони васлига мушарраф бўлишдан афзал деб билади:

Манга шулдир ҳавас кўрсам юзунгни, эй пари пайкар,
Ҳаммага орзудир жаннатул маъвони бир кўрмоқ...

Келиб сийнамни чок айлаб кўринглар дарди доғимни,
Не ҳожат сизга, эй халқ, Вомиқу Узрони бир кўрмоқ...

Қоризийнинг мисраларида Алишер Навоийнинг «Зоҳид, сенга ҳуру, менга жонона керак, жаннат сенга бўлсин, менга майхона керак», деган мисраларига ҳамоҳанглик сезилиб туради. Туну кун тоат-ибодатдан бош кўтармай, умрини беҳуда ўтказадиган зоҳидларни Махмур Қоризий ҳам Навоий сингари қоралайди. Кишиларни ҳаётнинг ноз-неъматларидан, унинг ажойиб лаззатидан баҳра олишга даъват этади. Киши дунёга келган экан, унинг мевасидан баҳра топсин — шоирнинг маслаги ана шундай.

Хуллас, шоир лирикасида севги мавзуи чинакам юксак ахлоқий принциплар асосида, инсонпарварлик нуқтан назари билан талқин этилади.

Махмур Қоризий ижодига ҳаётийлик руҳини бағишловчи энг муҳим фазилат — ўзи яшаган давр қарама-қаршиликлари, зиддиятларини холисона ва ҳаққоний кўрсата олишидир. Бу шеърларда ижтимоий тузумнинг тенгсизлик ва ноҳақликлари қораланади, инсофсизлик ва тубанликлари лаънатланади. Дарвоқе, Махмур Қоризий яшаб ижод этган замонда зулм ва тенгсизлик асосида қурилган эди. Моддий бойликлар яратаётган халқ ўз меҳнати самарасидан маҳрум, зор-ночор кун кечирарди. Ана шу эзилган халқ ҳаётини чуқур ҳис этган, уларнинг кўз ёшларига шерик бўлган шоир бу ҳақсизликларга бепарқ қараб туролмасди. Шоир ўз манфаатлари йўлида ҳар қандай қабоҳатдан қайтмайдиган, ҳақиқатдан юз ўгирувчи разил кишилардан нафратланади. Бу унинг дунёқарашини шакллантирди, ижодида танқидий демократик қарашлар кўрина бошлади. Биз буни қуйидаги мисраларда очиқ кўрамыз:

Доғи аламу ҳасрат кўп манга кўнгул қўйди,
Бошимга ҳужум айлаб, жоним кўзини ўйди.

Фурқат ўтини ўртаб, кўнгил уйини ёқди,
Меъмори вужудимни вайрон қилибон қўйди...

Махмури балокашни девона қилиб бирдин
Расво қилибон охир мажнунча қилиб қўйди.

Шоирнинг бу мисраларидаги лирик «мен»да ўша замоннинг овози эшитилади ўша давр қайғу-ҳасратлари

гаваланади. Бошқача қилиб айтганда, Махмур Коризий ғазалларида шоир яшаган даврда Самарқанд ва Жиззах воҳасига қарашли қишлоқлар манзараси, бу ерлардаги халқ ҳаёти ва ифодасини топди. «Айлар» радибли шеърида у шундай ёзади:

Махмур алами, доғи, дафтар ичиға сифмас,
Ҳайрат қаламин олиб, юзmunча китоб айлар.

Бу мисралар гўё меҳнаткаш халқ қалбидан чиққандек туюлади. Абдулкарим меҳнаткаш халқ қатори моддий қийинчиликда кун кечирган, ҳаётнинг аччиқ-чучуғини татиб кўрган. Шунинг учун ҳам шоир: «Дўстлар, мен чекмаган оламда бир ғам қолдиму?» — деганида тўла ҳақ эди.

«Ўлимнинг доғини мен янглиғ...» деб бошланувчи ғазалида шоир жудалик бошига келтирган балоларни ёрқин акс эттирган. У шахсий бахтсизлигидан нола чекибгина қолмай, давр ана шундай қурилган деган хулосага келади:

Жаҳонда дарду меҳнат, оҳу ҳасрат, доғи кулфат кўп,
Дили минг пора, жисми зарра-зарра бенишондин сўр.

Махмур қийинчиликлардан халос бўлиш, қалбидаги жароҳатларга малҳам топиш учун интилади. У Бухоро, Шаҳрисабз, Самарқанд, Хўжанд, Ўш, Сарёмда бўлади. Аммо ҳамма жойда эзилган, хўрланган, бағри пора меҳнаткаш халқни учратади. Бирор жойда ҳам шоир ўз орзуларига ижобий жавоб топа олмайди ва юрагидаги туғённи куйидагича тўкиб солади:

Югурди, елди итдек телба Махмур дарбадар тинмай...

Махмур Коризий ўз ғазалларида ижтимоий-сиёсий фикрларни илгари сурди, зулм ва адолатсизликни кескин қоралади.

Хулоса қилиб айтганда, XIX асрда яшаб ижод этган шоир Махмур Коризий ўзбек прогрессив адабиётининг иқтидорли вакили сифатида ўрганишга, ижодий йўли ҳар тарафлама илмий таҳлил этишга лойиқдир.

АЛАМНОК АЛАМКАШ

Шоир Аламкаш Убайдулло Ислом ўғли (1846-1924) дан катта адабий мерос қолган. Аламкашнинг катта девони Ўзбекистон ССР Фанлар академиясининг Бери-

ний номли Шарқшунослик институти қўлёзмалар фон-
дида сақланади.

Шоирнинг ишқий лирикасида маъшуқанинг мафтун-
кор чиройи, латофати, унинг ички дунёси ўйноқи мис-
раларда тараннум этилади; ноҳақликлар ва адолатсиз-
ликларга ҳам муносабат билдирилади. Аламкашнинг
сиёсий лирикасида эса социал тузумдан норозилик,
меҳнаткаш халқ бошига зулм ва хўрлик ёғдираётган
эксплуататор синф вакилларига нафрат, реакциян ислом
дини намояндлари, шариат пешволарини фош этиш
яққол кўзга ташланади.

Бироқ ижтимоий тенгсизликни қораловчи, ҳаёт қий-
инчиликларини таҳлил этувчи чинакам халқчил асарлар
Аламкаш ижодида бирдан туғилган эмас. Унинг ижоди
ҳаётни чиқур ўрганиш, атрофда бўлаётган воқеаларни
шоир қалби ва кўзи билан кузатиш, меҳнаткаш халқ
билан яқинлашиш натижасида тадрижий равишда юк-
салиб борди. Бора-бора унинг дунёқараши шаклланди,
маҳорати ошди. Энди шоир ижоди мавзу жиҳатдан
ранг-баранглик, чуқур мушоҳидакорлик касб этди, во-
қеа-ҳодисалар ўзининг реал ифодасини топа бошлади:

Дўстлар, ўтти менинг умрим фиғону оҳда,
Бир замоне беғам, ўлтирмай бу гардун гоҳда...

Дарду ҳасрат бирла дарди ҳажр қилди беқарор,
Қўймади ҳаргиз Аламкашни фалак чун роҳда.

Кўрниниб турибдики, шоир ижоди камолатга етишган
сари, у муҳаббатдаги муваффақиятсизликларни ҳам
ижтимоий ҳаётдаги тенгсизликдан кўради. Аламкаш
ижодида ижтимоий фикрлар тобора кенг ўрни ола бош-
лади, ҳаёт ҳақиқатини поэтик мушоҳада этган шоир
эксплуататор синф вакиллари ва руҳонийларнинг кир-
дикорларини янада аччиқ тил билан фош этади. Халқ
манфаати учун кураш шоирнинг эстетик принципига ай-
ланади:

Фалак ҳар соате кўксимни айлар тир ила борон,
Бошимни гўй янглиқ айлади ҳар сорн саргардон.

Бало дашти аро даврон бошимга ончаким солмиш,
Бу кўрган кулфатимга Вомиқу Мажнун эрур ҳайрон.

Кўзим намдур, қадим ҳамдур, ичим андуҳу мотамдур,
Бу меҳнат ўтига таскин йиғларман ҳар ён.

Аламкаш тубан ва чиркин руҳонийларни, зоҳидларни ўткир сатира тифи остига олади:

Ҳирси мисли аждаҳо, комига тортиб барчани,
Тамаъсин кўр, хотирин пуршури ғавго қилди шайх.

Демаким шайхки замондур, балки даврон офати,
Гарчи юз турлик кароматтин ҳувайдо қилди шайх.

Шунингдек, шоирнинг «Боргоҳи шайх», «Қилма талаб», «Сенга», «Эшонимдан кечдим», «Зоҳид» деб бошланувчи ғазалларида ҳам реакцион дин вакиллари меҳнаткаш халқнинг, адолат ва яхшиликнинг душмани эканлиги баён этилади.

Ижтимоий тенгсизликнинг бош айбдорлари катта ер эгалари, шайх ва зоҳидлар эканлиги тўғрисида қатъий ҳукм чиқаради:

Нокасу дин аҳлидин меҳру вафо қилма талаб.
Тифли Мажнун хайлидин жуду саҳо қилма талаб.

Ҳаёт мураккабликлари, қарама-қаршилиқ ва адолатсизлик, шоирнинг ижтимоий қарашларида акс этмай қолмади. Энди у зулм ва ҳақсизликни қоралаш билангина чекланмайди, яхши давраларни орзу қилади:

Нотавонларга бўлур ҳар дамда афзун эҳтиёж,
Айлади ҳолимни кун-кундин дигаргун эҳтиёж.

Арпи матлаб тийра хотирларни равшан айлади,
Чирки жома кетмади то бўлди собун эҳтиёж.

«Эй ёронлар» деб бошланувчи ғазалида эса шоир:

Қолди ботиб бу Аламкаш хаста ғамнинг лойига,
Пойини ғам балчиғидин суғурур кун бормукин? —

дея қоронғу куннинг қачонлардир ёруғи бўлишига ҳам умид боғлайди.

Ўзбек классик адабиётининг қуёши Алишер Навоий ижоди жуда бой ва серқиррадир. Унинг лирик ва эпик мероси асрлар оша авлоддан-авлодга ўтиб, кишилар

қалбини тўлқинлантириб, уларга завқ-шавқ бағишламоқда.

Шунинг учун ҳам замондошларидан тортиб, шу кунларда ижод этаётган адибларгача бу улкан сиймога эргашганлар, шоирнинг бой ижод маҳсулидан озиқланганлар.

Академик В. А. Абдуллаев ўзининг «Навоий Самарқандда» монографиясида бу ҳақда шундай дейди: «...XIX аср сўчггилари ва XX аср бошларида ўтган шоирлар ҳам ўз қаламларини ижодкорликда ўнглаб олишда у ёки бу ҳолатда Навоий меросига мурожаат этганлар, унинг сўз хазинасидан, маҳоратидан ўрганганлар»¹.

Дарвоқе, Алишер Навоий адабий мактабининг таъсири, унинг традициялари XIX асрнинг иккинчи ярми ва XX аср бошларида яшаб ижод этган Жиззах воҳасидаги шоирлар адабий меросида ҳам кўзга ташланади. Хусусан, Убайдулло Аламкаш ижодида буюк Навоий традициялари маҳорат билан давом эттирилган.

Аламкашнинг муҳаббат тематикаси ёр таърифни, интим кечинмалар ифодасигина эмас, балки Навоийда бўлган сингари Аламкаш учун ҳар бир восита бўлиб хизмат қилади. Шоир ана шу мавзу воситасида ўзининг прогрессив фикрларини тарғиб этади.

Убайдулло Аламкаш севги темасини ёритишда Навоий нздан борган, унинг ғазалларида олға сурилган ғоя ва фикрлардан ижодий фойдаланган. Масалан, Навоий ёзади:

Эй, навбаҳори оразинг субҳига жонпарвар ҳаво,
Андни гулу булбул топиб юз барг бирла минг наво².

Аламкашда эса, шундай байт бор:

Навбаҳори оразинг саҳнида булбул бирла гул,
Ким топиб юз барги ҳусни бирла минг турлик наво³.

Бу ерда Аламкаш ёш портретини чизишда Навоий қўллаган сўзлардан фойдаланган, ўхшатишдан предметлар бир-бирига жуда яқин. Ёки Аламкашнинг:

¹ В. А. Абдуллаев. «Навоий Самарқандда», Ғ. Ғулом номидаги бадиий адабиёт нашриёти, Тошкент, 1968 йил, 108-109-бетлар.

² Алишер Навоий. Танланган асарлар. 15-том. 10-бет, Тошкент — 1968.

³ Девони Аламкаш. ЎзССР Фанлар академияси Шарқшунослик институти қўлёзмалар фонди, инвентарь № 11306, 6-бет.

Ҳижр зиндони аро тоқай чекарман дарду ғам,
Қўрмушамдур кулфату дарду алам узра алам.

Кимни кўрсам, меҳрибоним деб тутибман доманин,
Кўрдим андин оқибат юз минг ситам узра ситам. —

мисраларида кўп заҳмат чекиб, ўз орзусига эриша олмаган меҳнаткаш омма зорини ифодалашда Алишер Навоийнинг халқ орзуларини акс эттирган қуйидаги сатрларидан ижодий фойдаланган:

Не ажаб, қон йигласам аҳли замондин дам-бадам,
Ким алардин ғам узра ғамдур, алам узра алам¹.

Шоир ғоявий жиҳатдан ҳам, бадий услуб жиҳатидан ҳам Навоийга эргашишга, у қўллаган «алам узра алам», «ситам узра ситам» каби иборалар ёрдамида XIX асрнинг иккинчи ярмидаги халқ ҳаётини реал тасвирлашга интилган.

Меҳнаткаш халқнинг аҳволи Навоий яшаган даврда ҳам, Аламкаш яшаган даврда ҳам эксплуатацияга, тенгсизликка асосланган эди. Ҳар иккала шоир ҳам ўзлари яшаган давр ҳаётини қаламга олиши жиҳатидан характерлидир.

Шуни ҳам айтиш керакки, Убайдулло Аламкаш ижодида буюк Навоий традициялари янада бошқачароқ бир усулда давом эттирилади. Аламкаш шеърларида навоийона қофиялар тузиш, навоийона радифлар ишла-тиш, вазндан фойдаланиш каби хусусиятлар яққол кўзга ташланади. Фикримизнинг далили учун шундай бир муқоясани келтиришни лозим топдик.

Адабиёт аҳлига маълумки, истеъдодли ўзбек совет ғазалнависи Собир Абдулла Алишер Навоийнинг Самарқанддалиқ вақтида ёзилган шеъри билан боғлиқ бир ривоятни ҳамда ўша шеърни «Гулистон» журналида² эълон қилган эди. Бу шеър шундай байтлар билан бошланади:

Кўкрагимдур субҳнинг пироханидин чокроқ,
Кипригим шабнам тўкулган сабадин намнокроқ².

¹ *Алишер Навоий*. Танланган асарлар, 15 томлик. 3-том, 219-бет.

² «Гулистон» журнали, 1967 йил, 2-сон.

С. Абдулла Алишер Навоийнинг бу ғазали тарихини Ўзбекистон ССР Фанлар академиясининг мухбир аъзоси Мирза Абдулла Боқийдан қуйидагича эшитган бир ҳикояси асосида баён қилган эди.

Алишер Навоий Самарқандда таҳсил кўраётган йилларда юқоридаги маталнинг мафтуни бўлади. Самарқанд бозорида бир гадо ушбу байтни баланд овози билан такрорлар эди. Навоий катта инъом-эҳсонлар ҳисобига шу икки мисрани сотиб олади ва шу мисраларни давом эттириб мукаммал ғазал ҳолига келтиради.

Адабиётшуносликда Навоийнинг меҳри тушиб, тазмин қилган мазкур икки мисра айрим манбаларда аслида Соиб деган шоирники бўлганлиги ҳам айтилади.

Қизиғи шундаки, XIX асрнинг иккинчи ярми ва XX аср бошларида Сангзор воҳасида яшаб ижод этган истеъдодли шоир Убайдулла Ислом ўғли Аламкаш ҳам ушбу машҳур икки мисрани тазмин қилиб олиб, бир ғазал битади:

Кўкрагимдур субҳнинг пироханидин чокроқ,
Кипригим шабнам тўкулган сабадин намнокроқ.

Юзларимдур фурқатингда заъфарондин сап-сарик,
Кўзларим паргиз кўзидин усру мотамнокроқ.

Қанда юз минг бегуноҳ қонин тўкарсан, бок эмас,
Кўрмадук ҳаргиз санингдак қотили бебокроқ.

Бўйла қотилли билан истар висолингни кўнгил,
Ишқ айларму кўнгулни усру бедрокроқ.

Гар муродингдур сани ғамгин кўнгулни истамоқ,
Қайдадур бу хаста янглиғ хотири ғамнокроқ.

Гарчи жон бермоқда лаълингда Масиҳодин бийик,
Жон олурда кўзларингдур барчадин чолокроқ.

Кўрмаган бўлса кишилар гул юзингдек пок юз,
Кўрдиму эркин алар ҳам бўйла ишқи покроқ?

Бу танимга ҳажр ўтини сўрма, чунки тоби йўқ,
Заъфдин андоғки бўлгондур хасу хошокроқ.

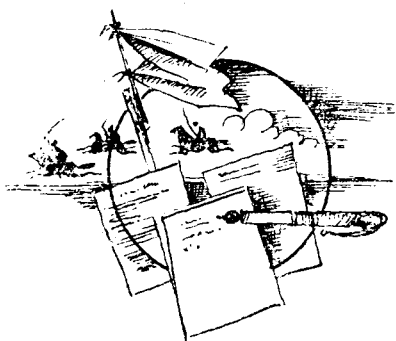
Бу Аламкаш сийнасига тиг урур ҳожат эмас,
Чунки ҳажринг тигидин бўлгон нечоғлик чокроқ¹.

¹ *Девони Аламкаш*. ЎзССР Фанлар академияси Шарқшунослик институти қўлёзмалар фонди инвентарь № 11306. 134-135-бетлар.

Бу тазмин шу билан қимматлики, Навоий назари тушган мазқур икки мисра Убайдулла Аламқаш билан устоз Навоий орасида эстетик дид ва қарашларда яқинлик борлигидан, ҳар икки ғазалда мавзу эътибори билан ҳам, ундаги олға сурилган ғоявий фикр эътибори билан ҳам, поэтик образлар яратиш усулларида ҳам яқин ҳамоҳанглик борлигидан шоҳидлик беради.

Навоийдан сўнг яшаган шоирлар буюк сўз устасига эргашиш, ундан ўрганишни ўзлари учун фахр деб билганлар. Бу шуни кўрсатадики, улуғ мутафаккир Алишер Навоий Сангзор шоирлари учун ҳам чинакам устоз, мураббий саналган.

ИНҚИЛОБ ЁҒДУСИГА ИУҒРИЛИБ

СЕРЖИЛО ИЖОД

Ўзбек совет матбуоти, маданияти ва адабиётшунослик фани тарихида салмоқли меҳнати билан сезиларли из қолдирган сиймолардан бири Анқобой Худойбахтовдир. У ўзбеклар орасидан етишиб чиққан илк оташин коммунист журналистлардан бири, Туркистонда Совет ҳокимиятини мустаҳкамлашда жон куйдирган курашчи, бир қатор газета ва журналларнинг талабчан муҳаррири, ёзувчи, драматург ҳамда жамоат арбоби эди.

Анқобой 1903 йилда Жиззах уездига қарашли Юма-лоқбош қишлоғида деҳқон оиласида туғилган. Ўқимишли киши бўлган отаси унинг билимини ошириш учун қишлоқдош мулла Жумақул, кейинроқ мулла Қулилар қўлига топширади.

1915 йилда отаси вафот этгач Анқобой Уразбой, Эшбой, Норқул, Марқабой каби ака-укалари билан етим қолади, моддий қийинчилик туфайли ўқишни тарк этиб, тирикчилик учун ишлай бошлайди.

Октябрь қуёши нуридан баҳраманд бўлган минглаб оилалар сингари Анқобойлар ҳам ёруғликка чиқади. Илмга ташна Анқобой Жомбойда очилган мактаб-интернатга жойлашади.

Анқобойнинг совет мактабида ўқиб, ўсиб улғайишида, ижодий камолотида ўша даврдаги ўзбек мутафаккир-ёзувчиларининг ижоди катта роль ўйнади. Унинг қалами кун сайин ўткирлашиб боради. Тошкент дорилфунунини битириб қайтгач, 1924 йилда «Зарафшон» газетасига ишга ўтади. Бунгача у маҳаллий «Хуррият»,

«Камбағаллар товуши» газеталарида актив қатнашиб келган эди. Кўп ўтмай, Анқобой Самарқанд область «Зарафшон» газетасининг муҳаррирлигига кўтарилади. 1925 йили «Қизил Ўзбекистон» газетаси Самарқандга кўчирилгандан сўнг, Анқобой шу газета редакциясида саноат бўлимини бошқаради. 1926-1928 йилларда Москвадаги журналистлар тайёрлаш курсида ўқиб қайтгач, у 1929 йилда Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети органи бўлмиш махсус «Ишчи» номли газетада редактор бўлиб ишлай бошлайди.

Анқобойнинг Самарқанддаги журналистик фаолияти ҳақида драматург Исмоил Акрам шундай хотирлайди: «Ўқишни тугатиб, 1929 йил май ойида Тошкентдан Самарқандга келдим. Бу ерда Ҳамид Олимжон билан Назир Сафаровлар «Ишчи» газетаси редактори Анқобой билан мени таништириб қўйишди».

Анқобой ҳамиша ёзувчилар даврасида фаол иштирок этган, Самарқанд ёзувчилари уюшмасига раҳбарлик ҳам қилган.

1932 йил баҳоридан эътиборан Анқобой Ўзбекистон Ёзувчилар союзининг масъул котиблигига сайланиб, СССР Ёзувчилар союзининг пленумида ҳам қатнашади, 1934 йилда ёзувчилар союзида «Ёш ишчи ёзувчилар» кабинетини ташкил қилади, кейинроқ Ўзбекистон Ёзувчилар союз драматургия секциясининг раиси вазифасида иш олиб борди.

У 1937 йил май ойида Москвада бўлиб ўтган Ўзбекистон санъати ва адабиёти декадаси кунларида ўзбек адабиёти ва санъати ютуқлари ҳақида пойтахт матбуоти саҳифаларида мақолалар ёзиб турди. Уша йили «Известия» (29 май соҳида) газетасида унинг Комил Яшин билан ҳамкорликда ёзган «Ўзбекистон драматургияси» номли мақоласи ҳам босилди.

Умрининг сўнгги йилларида у республика радио эшиттириш Давлат комитетининг раиси вазифасида ишлади.

Буларнинг бари Анқобойнинг 20-, 30-йиллар ўзбек совет адабиётининг етук дарғаларидан бири сифатида кенг жамоатчиликка танилганини, шу давр ўзбек маданияти ҳаётида фаол қатнашганини кўрсатади.

Анқобой журналистлар ва уларнинг мураккаб меҳнати тўғрисида махсус рисола ҳам ёзган. Бундан ташқари унинг 1927 йилда чоп этилган «Қандай қилиб шеър ва ҳикоя ёзиш керак?» деган китоби ёш ижодкорларга

Зарур қўлланма вазифасини ўтади. У «Шодмон», «Армон» каби пьесаларининг муаллифидир.

Анқобой Худойбахтовнинг ижодий фаолиятида Самарқанддаги зиёли бир оила ҳам ижобий из қолдирган. Бу оила бошлиғи ёзувчи ва таржимон, «Зарафшон» газетаси редактори Маъруф Расулий эди. Анқобой унинг синглиси Муҳтарама Расуловага уйланади. Муҳтарама Самарқанд педбилим юртида Музайяна Алавиялар билан бирга ўқиган. Шоира ва олма Музайяна Алавия ўртоғи Муҳтарама Расулова ҳақида бир ўринда қуйидагиларни эслайди:

«1927 йил Самарқанд ўзбек эрлар педбилим юртида Муҳтарама Расулова билан бирга ўқир эдик. Муҳтарама менинг тўғримда билим юртининг «Ёш тарбиячи» газетасига «Музайяна занжирларини узди», деган мақола ёзиб келди. Бу мақолани газета муҳаррири Ҳамид Олимжон таҳрир қилиб «Музайяна энди озод» деб ўзгартирди ва «Ёш тарбиячи» газетасида чиқарди». У ижтимоий ҳаётнинг фаол аёлларидан эди. Самарқанд Педакадемиясини тугатиб, 1931-1932 йилларда Москвада таҳсил кўради, умрининг охиригача (1945 йилда вафот этади) ўзбек синфларида рус тилини ўқитади.

Анқобойнинг «Шодмон» (1934) драмаси тарихий мавзуда ёзилган, 30-йиллар ўзбек адабиётига салмоқли ҳисса бўлиб қўшилган асардир. «Шодмон» ўша йилларда ҳозирги Ҳамза номи ўзбек Давлат Академик театрида саҳналаштирилган ва катта шуҳрат қозонган. Ҳозирги кун ўзбек саҳнасининг машҳур юлдузлари Шукр Бурҳонов, Наби Раҳимов, Саъди Табибуллаев, Гани Аъзамов ҳамда марҳум Обид Жалилов, Олим Хўжаевлар бу драмада ўзларининг дастлабки ижодларини бошлашган.

Анқобой ўз асарига революциядан аввалги Туркистон ҳаёти — 1916 йил Жиззах қўзғолонини асос қилиб олган. Ўша йили «Қизил Ўзбекистон» газетасида бу йирик асар ҳақида мақола ёзган адабнётчи Санжар Сиддиқ, унинг саҳна талқинига ижобий баҳо берган эди:

«Тарихий воқеаларни бадний равишда тўғри тасвирлаб кўрсатиш ҳозирги даврнинг моҳияти ва маъносини тушунишга хизмат этади... Ўртоқ Анқобойнинг 1916 йил қўзғолони воқеасини драматик шаклда тасвирлашга уриниб, бу жиҳатдан тақдир этарлик бўлиб, табрик билан қарши олувга лойиқдир. Анқобой воқеага синфий

кураш нуқтаи назаридан яқинлашиб, самимий тусдаги оммавий ҳаракатнинг тагида синфий қарама-қаршиликлар ётганини очиб беришга уринади» («Қизил Ўзбекистон» газетаси, 1934 йил, 21 март).

Анқобой «Шодмон» драмасида чор истибдоди ва маҳаллий эксплуататорлар зулмидан сабр косаси тўлган халқ оммасининг ҳукмрон тузумга қарши исёнини Шодмон, Руқия, Уроқ, Қўлдош ота, Ғойиб кабилар ҳаракатида ёрқин бўёқларда чизиб берган.

Асар воқеалари тарихий нуқтаи назардан мағлубият билан тугаса-да, у эзилган халқ ҳаракатининг инқилобгача озодлик йўлидаги йирик қадами ҳисобланади. Анқобой, тарихда ҳаммавақт реакцион йўл тутган қозихона ва унинг муртадларини жуда усталик билан тасвирлаб, фош этган.

Анқобой Худойбахтов ижодий қиёфаси ўзбек адабиётининг шонли йиллар китобида мазмундор саҳифа бўлиб қолади.

ҚАЙДАН КЕЛДИ БУНЧА ИҚТИДОР?

Ҳамид Олимжоннинг илк ижоди Самарқандда бошланди. 20-йиллар шонининг Самарқанд адабий ҳаракатчилигида изланиш, ўрганиш йиллари бўлиб чуқур из қолдирди. Бу йилларда Самарқанд фақат Ҳамид Олимжон учун эмас, унинг жиззахлик ижодкор дўстлари Назир Сафаров, Анқобой, Шукур Саъдулла, Баҳром Иброҳимов (Йўқсил), Насрулло Охундий, Назир Ҳаким, Қосимжон Ҳошим, Жўра Аҳмаджонлар учун ҳам катта дорилфунун ролини ўйнади.

Ҳамид Олимжон Самарқанд адабий жараёнида фаол иштирок этди. «Зарафшон» газетасига қўшимча бўлиб чиқадиган «Машраб» сатирик журналига «Учқун» тахаллуси билан шеърлар ёзиб турди. Газета ва журналнинг актив муҳбирига айланди.

1926 йилда «Машраб» журнали ўзининг икки йиллик фаолиятига бағишлаб юбилей сонини чиқарди. Унда журнал ўз ходимларини таништириб, мақола ва шеърлар билан фаол қатнашган 20 га яқин муаллифларга дўстлик ҳазили берган. Улар орасида С. Айний, Қ. Алиев, Сиддиқий, Абдулҳамид Маждий, Тошпўлат Саъдийлар билан биргалликда энг ёш шонрлардан Ҳамид Олимжонга ҳам ҳазил шеър ёзилган.

Ҳамид Олимжондир жўжа,
«Зарафшон»га эрур хўжа.
Учқундек қалами билан,
«Машраб»да пиширар гўжа.

«Машраб» журналининг ана шу юбилей сони охирида
рассом Бўрининг рамзий плакат-расми берилган. Унда
Ҳожи Муъин журнал муҳаррири сифатида она товуқ,
журнал ходимлари эса жўжа образларда тасвирланган.
Бу шубҳасиз, Ҳамид Олимжоннинг ёш бўлишига қара-
масдан Самарқанд адабий фаолиятида катта эътибор
топганини кўрсатади.

Ҳамид Олимжоннинг «Учқун» тахаллуси билан
«Машраб»нинг юбилей сонидан эълон қилинган шеърла-
ридан бири «Шодиёна» деб номланган. Шеърда шундай
мисралар бор:

Томда бордир тараша,
Бойга ўлим яраша.
«Машраб» тўйга айтибдур.
Шодлик бизга хороша.
«Машраб» бобо овози
Меҳнаткашни шодлатди.
Ишчи-деҳқон хўрози
Ҳурлик азонин айтди.

Шу ўринда Комила бунининг шу давр ҳақидаги хо-
тирасини эслаш ўринлидир. «Абдулҳамид билим юртида
ўқир экан, бир кун бизга ўзининг суратини юборди.
Жўжача расми солинган бу суратда қаламини маҳкам
ушлаб Абдулҳамид қараб турарди. Бобоси Мулла Азим
суратга узоқ-узоқ тикилиб, кула-кула «ана, ўғлимиз ҳам
тухумдан чиқди», деб ҳазиллашган эдилар. Бу ҳазил-
нинг тагида жон бор эди. Абдулҳамид билим юртига
ўқишга кириши билан ўз уйдан, ўз онаси бағридан
узоқлашиб, мустақил ҳаёт йўлига кирган эди».

Ҳамид Олимжоннинг «Машраб»да (1926 йил 6-7-
сонлар) босилган «Улсун» (Жиззах хотираларидан)
шеърда кунлик ҳаётда учраб турадиган камчиликлар
танқид қилинади. Турмуш фаровонлиги ва ободончили-
ги учун кураш олиб борган шоир социалистик воқе-
ликни қаттиқ туриб ҳимоя қилади, ёмон кутубхоналар-
ни танқид остига олади.

Китобхон тум-тарақай бўлмайсиз,
Ҳар кун юз минг одам кирса кўрмайсиз.
Икки-учта эски газет кўргайсиз
Бу хуржунлик мудиридан деб билгайсиз.

Умуман, Ҳамид Олимжон илк ижодий фаолияти даврида бир қатор сатирик шеърлар яратган эди.

* * *

Яқинда ноёб шеърӣ қўлёзма китоб топилди. Унда сеvimли шоиримиз Ҳамид Олимжон авлодлари, унинг боболари ҳақида, шунингдек, XIX аср иккинчи ярми Жиззах адабий муҳити тўғрисида характерли ва қизиқарли фикрлар баён этилади. Ушбу китоб автори шоир Искандар Қамбар ўғли Мадъюндир. Мадъюн ўз китобида XIX асрнинг иккинчи ярмидаги Жиззах воҳасида бўлиб ўтган тарихий воқеаларни уларнинг иштирокчиси сифатида баён этади. Шунинг учун ҳам китоб биз учун ғоят қимматли. Ҳамид Олимжоннинг катта бобоси Мулла Ёқуб ва унинг фарзандлари Мулла Азим, Мулла Юнус, Мулла Юсуф, Мулла Хизирларнинг адабиёт ва санъат мухлислари эканлиги ҳақида қизиқ фактлар келтирилади:

Жиззахда бор эрди бир одами хўб,
Анинг оти билинлар Мулла Ёқуб.
Билинларки, ўғиллар бўлди олим,
Ки тўртидан бири бўлмади золим.
Ғани эрди бариси бир-биридан,
Сахий бўлди алар ҳам бир-биридан.
Сахий эрди ажойиб олий ҳиммат,
Қиларки ким борса анга хизмат.
Келарди ҳар тарафдин анго меҳмон,
Жиловини тутарди бо дилу жон.

Унда Ҳамид Олимжоннинг бобоси Мулла Азимни характерловчи сатрлар ҳам мавжуд:

Бирӣ Мулла Азимбой кўп хуш алфоз,
Ота фармонида ул ҳам қишу ёз.

Ўз даврининг зиёли-деҳқон оиласидан бўлган Мулла Ёқуб ва унинг фарзандлари Жиззах адабий ҳаракатида

сезиларли из қолдиради. Классик адабиёт ва халқ оғзаки ижодининг билимдони, маърифатга интилувчи Мулла Азим билан ўзбек фольклорининг оқсоқоли Фозил шоирнинг ижодий ҳамкорлиги, айниқса, характерлидир. Жиззах воҳасида XIX аср бошларида Тўрақул бахши, Худойназар бахши, кейинроқ Қўймурад бахши, Товошар бахши, Турсун бахши, Нарзулла бахши, Шарофхон, Нарзулло Умрзоқ ўғли, Қори Сирож, Ёрлақаб бахши, Бекназар ўғли каби ўнлаб халқ оғзаки ижодининг куйловчилари яшаб ижод этишар эди.

* * *

Ҳамид Олимжоннинг илк ижоди Самарқандда аланга олди. 20-йиллар шоирнинг Самарқанд адабий ҳаракатчилигида изланиш, ўрганиш йиллари бўлиб, чуқур из қолдирди.

Ҳамид Олимжоннинг Самарқанд адабий ҳаётидаги қизғин фаолияти, ижоди ҳақида матбуотда анча фикрлар билдирилган. Аммо шоирнинг Ҳамза билан учрашгани хусусида деярлик ҳеч нарса айтилмайди. Шоир Ғайратийнинг хотирасида Ҳамид Олимжоннинг Ҳамза билан учрашгани шундай эсланади:

«1927 йилда озарбайжон композитори Узайилбек Ҳожибековнинг «Аршин мол олон» комедиясини таржима қилиб, ўзим адабий ходим бўлиб ишлаётган, Қори Ёқубов раҳбарлик қилаётган республика драма-театрига топширдим. Қори Ёқубов таржима асарни муҳокама қилиш учун бадий совет чақирди. Шунда кутилмаганда Ҳамза билан Ҳамид Олимжон ҳам кириб келди ва муҳокамада қатнашди. Асарнинг бадий пухта бўлиши ҳақида қимматли маслаҳатлар берди. Ҳамза, Қори Ёқубовлар туфайли мен билан дўстлашган Ҳамид Олимжон театрга тез-тез келиб турар, сахна репертуарларини кўздан кечирар, ўзи ҳам қўшиқлар ёзиб турар эди. Театр коллективи Ургутга гастролга борганда, Ҳамид Олимжон ҳам бирга борди. Узининг комсомол ҳақидаги шеърини эҳтирос билан ўқиб берди».

Маълумки, Ҳамид Олимжоннинг 1930 йил Самарқандда «Тонг шабадаси» номли насрий китоби нашр этилади. Унга кирган «Тонг шабадаси» (1928 йил) ҳикоясида Ҳамзанинг машҳур «Бой ила хизматчи» драмсининг таъсирини кўрамыз. Ҳикоя қахрамони Қундузнинг ота-онасини босмачилар ўлдириб кетади. Қундуз

тоғаси Эргаш қўлида қолади. Эргаш очарчилик йиллари Бўронбойдан қарздор бўлиб қолади. У қарзи ҳисобига бойнинг тазйиқи билан жияни Қундузни Бўронбойга уч хотин устига беришга мажбур бўлади. Ҳикоядаги кундошларнинг Қундузни хўрлашларида, унга туҳмат уюштириш каби ҳолатларида «Бой ила хизматчи» драмасининг таъсири борга ўхшайди.

Умуман ўзбек адабиётининг улкан сиймолари Ҳамза ва Ҳамид Олимжонларнинг учрашувлари, адабий алоқалари, хусусан, Ҳ. Олимжоннинг Ҳамза ижодидан баҳраманд бўлганлиги алоҳида тадқиқот ишларини тақозо этади.

Республика пойтахти Самарқандда бўлган йилларда Ҳамид Олимжон ҳам таҳсил олар, ҳам ишлар, ҳам адабий муҳитда актив иштирок этар эди. Шоир қалами шу адабий муҳитда қайралди. У шу ерда эл назарига тушди. Уша вақт Самарқандда бирор адабий йиғин, кунлик матбуотнинг бирор сони, саҳифаси йўқ эдики, унда Ҳамид Олимжон шеър ўқимаса, мақола эълон қилмаган бўлса.

Ёзувчи Насрулло Охундий ўзининг бир хотирасида Ҳамид Олимжоннинг «Сиёб» (1929 йил) шеъри устод С. Айнийнинг назарига тушганини шундай эслайди: «Шеърхонлик гурунгини созандалар бошлаб бердилар. Сўнгра Отажон Ҳошим бу йиғилишнинг моҳияти ва вазифалари ҳақида қисқагина гапирди. Ҳожи Абдулазиз дутор чалиб хониш қилди. Шоир Шокир Сулаймон шеър ўқиб берди. Кейин Ботир, Фулом, Боту, Носир, Раҳимий шеър ўқидилар. Ҳамид даврага дадил чиқиб келди. Шу чоққа қадар анча паришон кўринган. С. Айний лочиндек ўрнида бир чирпиниб олди-да, яна маҳкам ўрнашиб олди. Ҳамидни кузатиб турди... Ҳамиднинг умидларга тўлиб-тошган овози шеърхонлик қатнашчиларининг онгига ва юракларига куйдек сингиб бормоқда эди... Отажон Ҳошим ва Абдулла Алавий шоирнинг қўлини қаттиқ сиқиб табриқ қилдилар. Домла Айний Ҳамидни маҳкам қучоқлаб ўпди».

Ҳамид Олимжоннинг бой ижодини, жўшқин фаолиятини халқ оғзаки ижодининг самарали таъсирисиз тасаввур қилиш мумкин эмас. Фольклор шоир асарларининг «қон-қони»га сингиб кетган. Унинг илк ижодидан тортиб, барча асарлари реалистик деталларга бой фольклор заминидан чўққига кўтарилди. Айниқса, шоирнинг ҳар бир йирик асарига ўнлаб халқ оғзаки ижоди-

нинг нодир дурдоналаридаги энг яхши элементлар, реалистик деталларнинг муваффақиятли сингдирилганлигини, қайта ишланганлигини кўрамиз.

Ҳамид Олимжоннинг болалиги, ёшлиги фольклорга бой Сангзор воҳасидаги адабий муҳитда кечди. У фақат онаси Комила буви, бобоси Мулла Азим, Мулла Ёқуб ўғлидангина фольклор сирини ўрганиб қолмай, балки Комила буви даврасидаги зукко ва доно, сўзга чечан, эртакчи, термалар куйловчи Қўйсунной ая, Назиртош Ҳазратқул қизи, Рисолатхон, Шарофат она, Саида сўфи, Саодат эрка, Салима тўти, Розия бахши, Онай сўфи, Роҳатой ая сингарилар таъсирида теран фикрлари чархланди, фольклор асарларига бўлган қизиқиши ва муҳаббати орта борди.

Ҳамид Олимжон ана шундай фольклорга бой адабий муҳитда ўсиб улғайди. Шунинг учун ҳам шоир асарлари тилида халқчиллик бўртиб туради.

МУНДАРИЖА

ХАЛҚ ДУРДОНАЛАРИНИ ИЗЛАБ

Олмос қирралари	3
Куйлаганда булбул лол эди	10
Умрбоқий анъаналар	15

АДАБИЙ МЕРОСЛАРИМИЗ

Зуллisonайн шонра	21
Буюк устодларга эргашиб	26
Аламноқ Аламноқаш	30

ИНҚИЛОБ ЕҒДУСИГА ИҒҒРИЛИБ

Сержило ижод	37
Қайдан келди бунча иқтидор?	40

Сувонқулов И.
С 95 Тафаккур шуълалари: Адаб. изланишлари.—Т.
«Ёш гвардия», 1985.— 48 б.

Самарқанд ва Жиззах воҳаси Урта Осиё тарихида қадимдан ўзининг бой маданияти, ўлмас обидалари, истеъдодли ижодкорлари билан ном қозонган маскандир. Бу ўлкада халқ оғзаки ижодининг улкан оқсоқоллари яшаб ижод этганлар.

Эътиборингизга ҳавола этилаётган ушбу китобчада шу воҳанинг уч авлод вакиллари ижоди тўғрисида сўз юритилади.

Суванкулов И. Огоньки мысли: Литературоведческие исследования.

83.3 У3 7

На узбекском языке

Иноятулла Суванкулов

ОГОНЬКИ МЫСЛИ

Литературоведческие исследования

Редактор *А. Обиджонов*. Рассом *З. Азаматов*. Расмлар редактори *Р. Зуфаров*. Техн. редактор *У. Қим*. Корректор *Ш. Валиева*

ИБ № 1610

Теришга берилди 1.07.1985 й. Босишга рухсат этилди 10.12.85. Р—13314. Формати 84×108^{1/32}. 1-босма қоғозга «Литературная» гарнитурда юқори босма усулида босилди. Шартли босма листи 2,52. Шартли кр.-отт. 2,94. Нашр листи 2,11. Тиражи 5000. Буюртма № 213. Баҳоси 10 т. Шартнома № 172—84.

Ўзбекистон ЛҚСМ Марказий Комитети «Ёш гвардия» нашриёти. 700129. Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

Ўзбекистон ССР Нашриёт, полиграфия ва китоб савдоси ишлари Давлат комитети Тошкент «Матбуот» полиграфия ишлаб чиқариш бирлашмасининг 2-босмахонаси, 702800, Янгийўл шаҳри, Самарқанд кўчаси, 44.